KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVIII-ik évf. *Május, Junius. 1883.* *3-ik füzet.*

A VALLÁSI RATIONALISMUS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN.

Irta: Gróf Goblet d' Alviella (Revue des deux mondes).

Első közlemény.

Mikor a puritán kivándorlás uttörői 1620-ban, septemberben a May Flower hajóra ültek, kis egyházuk feje, Robinson János, bucsu-beszédében arra kérte őket, hogy ne ragaszkodjanak vakon az ő prédikátiójához, sőt Luther vagy Calvinus theologiához se, hanem buzgalommal fogadják, a mit az Urnak tetszeni fog uj közbenárók által nekiek kijelenteni; mert ő teljesen hiszi, „hogy Isten még más világosságot is akar kisugároztatni a maga szent beszédéből". Ez a nyilatkozat, mely nagyon jól talált a protestantismus logikájával, nem eshetett hálátlan földbe. Igen korai volt ugyan abban a korban arra, hogy azok nagy része, a kikhez intézve volt, azonnal gyakorlatba vegye, sőt hogy meg is értse. A Májusi Virág zarándokai, midőn a hivatalos egyház üldözései elől menekültek, az ujvilág partjain nem vallásos szabadságot, hanem maguk saját vallási szabadságokat keresték, azaz, azt a jogot, hogy egy nézetök szerint való egyházat alkothassanak az anglikán liturgia és hierarchia beléelegyedése nélkül.

A kormányforma, melyet magoknak adtak, valóságos demokratia volt; de első sorban theokratiai demokratia, s hasztalan keresnénk abban olyas valamit, a mi a modern észjáráshoz találjon, akár az állam és egyház közti viszonyt, akár a lelkiismeret jogát és az isteni tisztelet szabadságát illetőleg. A biblia volt legfőbb törvényök; ennek kellett sugalmazni, sőt pótolni az irott törvényeket. Első gondjuk volt, midőn valamely telepet megalapitottak, hogy maguknak templomot épitsenek, mely csakhamar egyéni és társas életük központja lett. „Legelső választásuk volt a papnak és az öregeknek a megválasztása. Az isteni tisztelet költségeit a lakósok közösen hordozták; de polgári jogok csak a communikáloknak volt, és a vallásos társaság fentartotta magának azt a hatalmat, hogy a hitetleneket, bűnösöket, sőt a lágymelegeket is, kiknek egyedüli vét-

kök az volt, hogy nem érezték magokat „a kegyelem állapotában“, kebeléből kizárhassa. A legelső dissidensek, kik az uj gyarmatban meg akartak telepedni — az anglikán egyház két tagja — azon hajón, mely őket oda vitte, visszaküldettek Európába. Drakoi törvények egész sorozata zárta be Uj-Angliát az anabaptisták, antinomisták, quäkkerek és katholikusok előtt: a törvényszegés eseteiben a hittagadó ki volt annak téve, hogy megkorbácsoltatik, megcsonkittatik, vagy kényszermunkára szorittatik, „addig, mig saját költségén vissza lehet küldeni.“ A káromkodó, a vasárnap meggyalázója, megbüntettetett, a büntetés néha halálos is lehetett. Ez a vad törvényhozás nem volt csak holt betü. Uj-Angliának a XVII. században megvoltak Urbánai, Grandierei, Calasai, Labarrejai; Massachusettsben 1692-ig végeztek ki kuruzslókat.

Igazságtalanság volna azonban el nem ismernünk, hogy türelmetlensége, ridegsége, korlátoltsága mellett is, azon kor vallásos áramlatai közül csak a calvinismus volt alkalmas arra, hogy egy maroknyi emigransból egy nagy és szabad nemzet alapitóit teremtse meg. Lehetetlen el nem ismernünk annak béfolyását azon tulajdonságoknál fogva, melyeket az első emigransok feltüntettek és a melyek ezek utódaiban ma is uralkodnak, milyenek: az egyéni kezdeményezésben való hit, a munkához való nyakas ragaszkodás, a tanulásvágy, a nő tisztelete, és az élet komoly voltának érzete. Lenevethetjük azon aprólékos, gyakran boszantó szabályokat, melyekben a puritán szellem az erkölcsök megromlása ellen védfalakat látott; de mégis a puritanismus, azoknak a társadalmaknak, melyek az ő jellegét felöltötték, két száz évig oly erkölcsöket adott, melyeknél őszintébbet, átalánosabbat, mondhatnók magasabbat egy nép sem ismert. Végre is neki köszönhetjük, hogy az embereket egyenlőkké és szabadokká tette. Nagyobbára bibliai tételekre alapitott alkotmányokat a gyarmat életének első éveitől kezdve anynyira átjárta az önkormányzás eszméje, miszerint — a lelkiismeret szabadsága ellen való intézkedések kivételével — csaknem érintetlenül maradott napjainkig Uj-Angliában s a szövetség alkotmányánál, valamint az Unioban később alakult államak alkotmányainál is mintául szolgált.

A calvinismus vallásos szervezete éppen a népfönség alkalmazása. A calvinista előtt a pap nem oly felsőbb lény, kit az a tény, hogy ordinálva van, természetfeletti tekintélylyel ruház fel; de egyszerüen a hivek megbizottja, a hozzá hasonlók között az első. A suffrage universel, vagy miként Milton mondja „Krisztus gyülekezetének összes szavazata“ szabja meg a társulat alapelveit, jeleli ki a

tisztviselőket, belé értve a papot is, ez szabja meg, hogy kiki mit fizessen, ez állitja meg a költségvetést, ez intéz el felebbezés nélkül minden függő kérdést. Sőt a puritánoknál, miként napjainkban a „congregationalistáknál — azok egyenes utódainál — az öszszes hivek nem alkottak egy felekezetet, egyházat, hanem egyes, egymástól teljesen független, autonom egyházakat. Könynyü átlátni, hogy ez a szervezet, mely ma is az amerikai egyház kiváló jellegének tekinthető, eleitől fogva menynyire ápolta a demokratiát és menynyire egyengette a köztársaságnak az útat. Azonban ez lépcsőzetes terjedésével, egyszersmind a más egyházak jogi egyenlőségére is vezetett, a mely egyházak éppen ez elvből követelték, hogy tetszésök szerint értelmezzék a biblia szövegét; miután ez a rés meg lett, minden vallásos nézet polgári jogosultsága csak idő kérdése volt.

Kétségkivül az Ó-világ e tekintetben megelőzte az Új-világot, hisz ugy találjuk, hogy 1838-ban Bostonban egy polgárt még fogságra vetettek istentagadás büneért. Azonban mig nálunk az isteni tisztelet szabadsága az egyház ellenségeinek támadása után alapult meg; addig az Egyesült-Államokban természetes eredménye annak a fejlődésnek, mely a nemzet vallási elemeiből indult meg. Roger Vilmos pap, mikor 1636-ban Providence (ma Rhode Island) gyarmatot alapitotta, azon az elven, hogy minden vallás teljesen szabad; Penn Vilmos, midőn 1681-ben annak az államnak, mely ma nevét viseli, a törvényébe igtatta, annak megtiltását, hogy valamely vallás fentartásának költségei a központárra róvassanak; „nehogy valamely felekezet a másik felébe emelkedjék,“ az első congressus alkotmányozói, kik megtiltották, hogy a szövetség tisztviselői esküt legyenek kötelesek tenni, s végre azok a helyi törvényhozók, a kik ezeket az elveket saját államaik törvényeibe felvették, éppen nem voltak skeptikusok vagy rationalisták; mindnyájan igaz hivők voltak, megvoltak győződve a biblia csalhatatlanságáról és a magok vallások felséges voltáról. Laboulayenak, de Laveleyenek és az amerikai demokratia többi dicsőitőinek igazuk van, midőn azt állitják, hogy az Egyesült-Államokban mind a polgári, mind a vallási szabadság a Reformatio leányai; de bé kell vallanunk, hogy a második sokkal fiatalabb.

De van még egy másfajtáju szabadság, mely bár fiatalabb, mégis követelheti ugyanazt a származást: az értelmi szabadság, a dogmatikai előitéletek elvetése, szóval a rationalismus. Ebben is megelőzte Európa Amerikát. Azonban ezt illetőleg is lényeges megkülönböztetést kell tennünk; a mi Continensünk népeinél, kik a modern müveltség élén állanak, a tudomány a vallással viszszás viszony-

ban fejlődött; mig az Egyesűlt-Államokban a legszabadabb vizsgálódás ugy tünik fel, mint a vallásos fejlődés koronája. Már megmutattuk, (az iró egyedüli tekintélyűl két korábbi értekezésére hivatkozik), hogy hasonló okok hatása alatt, hasonló viszonyok fejlődnek két, egymástól annyira különböző nép között, mint a milyen az angol és a hindu. Hasonló tanulmányt akarunk tenni az Egyesült-Államokon.

I.

Adjuk valamely vallási társulatnak egyedüli tekintélyül irott hagyományok bizonyos összegét s a hagyományok értelmének megállitását bizzuk az egyéni magyarázásra, értelmezésre; az értelmezések és magyarázatok sokféleségében mulhatatlanul felhivásnak kell történni a józanokosság világosságához; ez azon büszkeségében, hogy a vallásos érzésnek segitségére kell mennie, jóhiszemüleg arra fog törekedni, hogy oly versiokat válaszszon, melyek legjobban megegyeznek mind a hagyományok szellemével, mind az emberi ismeretek haladásával. És mivel ez utóbbiak folytonosan gyarapodnak; el jön az óra, a mikor a szabadvizsgálódás csak ugy tarthatja fenn a tudomány jogát, ha a hagyomány értelmét nagyitja, vagy a symbolismus szörszálhasogatása megé vonul. Igy a válságot pillanatra el lehet csillapitani; de mihelyt a történelmi igazság viszsza követeli jogát, azok a vallásos szellemek, a melyek szabad gondolkodási jogukat nem tudják feladni, kénytelenek kétségbevonni, ha nem is az isteni inspiratio valódiságát, legalább azoknak a lapoknak, melyekre le van irva, a hitelességét. Ekkor ahoz folyamodnak, hogy a szent könyv lényeges és mellékes részei közt különbséget tesznek, a szükség szerint önkényüleg határozván meg ezen két terület határait; és miután saját csalhatatlanságok ellen magában a szövegben kerestek bizonyitékokat az illetők, oda juttatnak, hogy valamely kijelentés lehetőségét is kérdésessé teszik, mignem a végtére a természeti vallás c a t e g o r i a i előtt állanak, melyeket nem lehet tudományos bonczolás alá venni; milyenek: az eredeti ok, a lény halhatatlansága és a kötelesség parancsoló természete, vagy Herbert Spencer ismeretlene is. — A dogmatikai ellazulás e folyamatát minden olyan vallásfelekezetnél észrevehetjük, melyek hagyományos szövegek tekintélyén alapultak; de sehol sem fejlődik folytonosabb és logikaibb módon, mint az uj-angliai hitfelekezetek közt.

Az első kivándorlók a maga teljességében hitték Calvinnak az eredeti bünről, a kegyelemről és a praedestinatióról való tanait. De ez a szomoru fatalismus, mely szerint az ember képtelen levén ma-

gától a jóságra felemelkedni, teremtőjének önkénye szerént el lenne rendelve az üdvességre vagy kárhozatra, inkább sértette az igazság és kegyelem legelemibb érzelmeit, hogy sem valamint Európában ugy Amerikában is erős reactiot ne idézzen fel; miként ezt az emberi szabadság és egyéni felelőség érzete megkövetelte. A puritanusok harmadik nemzedéke még nem halt ki, midőn a praedestinatio dogmája harczba keveredett hajdani ellenségével — az arminianismussal, és midőn az arminismus tért foglalt, a socinianismus nem lehetett messze. John Adams elnök pályája végén azt mondotta, hogy 1750 óta sok pap és világi ember meg volt nyerve az unitárismusnak inkább vagy kevésbbé. Ezen fejlődés előhaladása kezdetben csak abból a hallgatásból volt felismerhető, mely a kérdésessé tett dogmák felett beállott. Meglehet, hogy a szabadelvüek megrémültek saját merészségektől, vagy nem vetettek pontosan számot saját hitökkel. Sőt a száz végén is, midőn némely ujabb keltü felekezetek, az universalisták, a „keresztények“ nyiltan elutasították a háromság domáját, az előhaladott calvinisták akkor sem akartak unitariusoknak tartatni, sőt szükségesnek vélték nem nyilatkozni határozottan tanaik mindazon pontjai felett, milyenek a praedestinatio, az örök kárhozat, a Jézus istensége, melyek a bibliában nincsenek tisztán kifejezve.„ Csak a bibliai kitételek fejezik ki a bibliai titkokat!„ ezt felelték mindig, mikor ellenfeleik sürgették, hogy adják elé tisztán hitöket. Igy a szerepek viszszás felcserélésével a rationalisták akartak szorosan ragaszkodni a kijelentés betüihez; mig az orthodoxok azt hirdették, hogy az embernek joga, sőt kötelessége annak értelmét vizsgálni s abból következtetéseket vonni le. De ezt az álláspontot nem sokáig tarthatták meg a szabadelvüek; és a valódi csatatér csakhamar feltünt akkor, a midőn közelről támadtatva, a vitába bévitték a természeti vallásnak és a történelmi birálatnak tekintélyét.

A Harvard-egyetem, mely csaknem egykoru a gyarmattal, de a mely mindig nyitva volt a legelőbbre haladott irányok előtt, 1805-ben a theologiai tanszékre dr. Ware urat ültette. „Mindazok, kikre Ware hatással volt — irja később egyik tanitványa, Ezra Stiles Gannet — soha sem feledik el azt a nyugodt méltóságot, a gyakorlati bölcseséget, a kellemes loyalitást, a barátságos rokonszenvet, a melyért nemcsak tisztelték, de valójában imádták. — Ez a világos, határozott szellem irtózott minden kialkuvástól akár az igazság felett, akár az emberekkel.“ Ilyen theologus képezte jövőre a nemzeti egyház papjait. Az orthodoxok lármát ütöttek és Andoverben egy másik theologiai iskolát állitottak, de a mely soha sem érte el ellenfele hirnevét. Egyszersmind templomokat kezdettek épit-

ni azok számára, kik a szabadelvü egyházakból önként kilépnek és oly helyeken, hol többségben voltak, mint Connecticut meg New-Hampshire államokban, egyházi törvényszékeket rögtönöztek, hogy a szabadelvü papokat a szószékekről letiltsák. Megkisérlették, hogy ez eljárást bevigyék Massachusetts államba is, hol a szabadelvüség törzsszéke volt, de a kisérlet nem sikerült s csak siettette a szakadást.

Ez 1815-ben volt; Channing E. Vilmos ekkor 35 éves volt. Tizenkét év óta szolgált Bostonban egyik legszabadelvübb s egyszersmind legfelvettebb egyházban. Korábbi viszonyai, lelki állapota, sőt vallási felfogásának széles volta nagy eszélyességet ajánlottak neki, hogy fentartsa a régi puritan gyülekezetek történelmi egységét. De a hypocrisis vádja, melyet dr. Morse nyilvánosan emelt a szabadelvü papok ellen, arra inditotta, hogy nyiltan követelje az unitarius elnevezést és hogy a reform-mozgalomnak az élére álljon. Mégis csak négy évvel később mondotta el Baltimore-ban azt a hires predicatioját,*) melyet az amerikai unitarismus programm-nyilatkozatának tekintettek. „Ezt a bészédet megelőzött, valamint a követő beszédek közül — mond Gannet, azon kor egyik legjobb történetirója — talán egy sem okozott oly nagy hatást Amerikában.“ Miután Channing kijelentette, hogy minden fentartás és kivétel nélkül elfogadja azokat a tanokat, a melyeket a szent irás tisztán tanit, követelte, hogy azok értelmét épen ugy meg lehessen vizsgálni, miként bármely könyvét, azaz a józanokosság folytonos használatával. Isten a józanokosság itéletére bizta a kijelentés igazsága felett való határozást.“ Azonban éppen ezen ez okon viszszautasitotta a calvinismus kedvelt tanait, hogy a szentirás lényeges tanitásait, az Isten egységének, a lélek halhatatlanságának, Jézus ujjáteremtő küldetésének, az erkölcsi tökéletességnek és a teremtő atyai kormányzásának hivésében öszszpontositsa. Végül a keresztény erény szép festése után azt állitotta, hogy a valódi kereszténység inkább ezeknek az erényeknek a gyakorlásában, mintsem valamely credohoz való ragaszkodásban áll. Beszédét ezzel végezte be: „Mindazokhoz, a kik engem hallgatnak, igy szólok az apostollal: mindeneket megpróbáljatok és a mi jobb, azt tartsátok meg. Mások birálata és az emberek árulkodásai ne rettentsenek viszsza atyámfiai attól a kötelességtől, hogy magatok vizsgáljátok Istennek szavait. Ne gondoljátok, hogy büntetlenül elfogadhatjátok a körülettetek általánosan hirdetett véleményeket, abból az indokból, mintha a kereszténység ma már anynyira tisztázva volna a tévedésektől, hogy nem kivánna további fáradságos vizsgálatot. Sok töviset kell még elégetni, sok tisztátlanságot kell eltávolitani róla és

*) „Az unit. ker. vallás“ cz. a. l. „Ker. Magv.“ 4. k. 37 l. Ford. Simén D. Szerk.

sok olyan kápráztató ékitést, melylyel a rossz izlés a keresztény vallást elboritotta; el kell oszlatni a földi ködöt, melybe azt burkolták, hogy ez az isteni épület a maga valódi méltóságában, öszszhanggal teljes szabályosságával, kedves égi fényével tündökölhessék szemeink előtt. Az egyház e dicső átalakulását Isten segedelmével várjuk az emberi szellem előhaladásától, a társadalom erkölcsi javulásától, az előitéletek és bigottság megszünésétől, a mi annak következése lesz, s végül attól, a mi nem kevésbé fontos: az emberi tekintélynek a vallás ügyében való megdöntésétől, a hierarchiának és más emberi oly intézmények megbuktatásától, a melyek a többség sulyával az egyének szellemét elnyomják és a protestans egyházban pápai uralkodást alapitanak meg." Igen helyesen mondották, hogy ez a beszéd a modern társadalom vallási történelmében korszakot jelől. Kétségkivül más keresztények is voltak, kik szükségesnek tartották, hogy a hit a józanokosság fejlődésével kiegyeztessék; de a kereszténység megalakulása óta egy egyháznak feje sem utasitott viszsza ily emelkedetten minden felekezeti türelmetlenséget, s nem izent ily nyilván háborut minden orthodox formaságnak. Calvin be — vagy viszsza — vitte a demokratiát a kereszténységbe; Channing a szabadságot vitte belé.

Uj-Angliában eleitől fogva minden községben csak egy templom és egy pap volt. Ez időtől fogva a régi gyülekezetek megkettőztettek mindenütt. Boston, mely magát mindig az Egyesült-Államok szellemi fővárosának tartotta, egészen meghódolt az uj eszméknek. Massachusetts államban százhuszonöt gyülekezet szakitott a calvinismussal és ezek közt az a három első egyház, melyeket a „Vándor atyák" alapitottak az amerikai partokon. Ezekhez kell adni azokat a számos egyházakat, melyeket az unitáriusok a calvinisták utánzásául minden olyan helyt épitettek, a hol a hivatalos egyházat oda kellett hagyniok. A szomszédos államokban a haladás kevésbé volt feltünő, de lassanként gyülekezetek alakultak Baltimoreban, New-Yorkban, Charlestownban, Philadelphiában, Washingtonban, el egészen a keleti városokig, e gyülekezetek a propagandának meganynyi központjai lettek. És 1825-ben — azoknak ellenzésére, kik attól féltek, hogy ha egyházilag szervezkednek, azzal utat nyitnak az orthodoxia megszilárdulására — megalakult Bostonban az Amerikai Unitárius Associatio „az ismeretek terjesztésére s a kereszténység terjedésének előmozditására."

Az unitarius reform sajátlag két kisérletet tüntetett fel: egyfelől a keresztény vallásnak humanusabb, észszerübb s a kor kivá-

nalmaival megegyezőbb alakot iparkodott adni; másfelől, hogy a gyülekezetek alakulásának a vallásos érzelmek közössége, nem pedig a dogmatikai hit azonossága legyen az alapja. E két jelleg közül az első, melyet az egykoriak a merészebbnek tartottak, valódilag kevésbé volt fontos az unitarismus jövőjére. Midőn az unitariusok az egyház theologiai alapját elvetették, az által megadták a vallásnak azt a szükséges ruganyosságot, hogy mindazokhoz az átalakulásokhoz alkalmazkodjék, melyeket a tudományos ismeret későbbi fejlődése követelhet; véghetetlenül fejlődő vallást csináltak abból, mint a milyen maga az emberi szellem. Ellenben doctrinalis ujitásaik — bár mily radikalisok lettek legyen is abban a korban — csak átmeneti állapotot képviseltek, s csak időpontot alkottak a szellem vallási fejlődésében. Channing és hitfelei sajátlag hivségesek maradtak ahoz a theologiához, melyet Locke a protestans egyházakkal megkedveltetett. Ez iskola szerint, mivel minden fogalmaink az érzemények által keletkeznek, s mivel ezek nem képesek arra, hogy nekünk a véghetetlen- absolut- lényről fogalmat adjanak, Isten csak természetfeletti kijelentéssel ismertethette meg magát az emberrel. És ezt a kijelentést nekünk a szentirás nyujtja, mely kijelentésnek hitelességét eléggé bebizonyitotta a prophetiák beteljesedése és a csodák megtörténte. De a józanokosság joga és kötelessége, hogy szokásos módon a kijelentés értelmét, terjedelmét magyarázza és meghatározza.

Könynyen felismerték a gyenge oldalát ennek az okoskodásnak, mely egészen a csodák mellett szóló történelmi bizonyitékok valóságán alapult. De meg kell gondolnunk, hogy e száz elején a bibliai exegesist egészen ujra kellett teremteni, különben is az Ujvilág első unitariusai egészen el levén foglalva a calvinismussal folyt küzdelemben, elég dolgot adott nekik az eredeti kijelentésre növesztett fatytyuhajtások kiirtása. Midőn ez a küzdelem a kölcsönös kimerültség miatt csillapodni kezdett, akkor érkeztek meg Németországból a dogmák nyügéből jövőre kiszabadult vallásos kritikának eredményei és Kant iskolájának akkor a legnagyobb népszerüségben részesülő ideális theoriái. Az az eszmemozgalom, melyet e kettős áramlat az unitáriusok második nemzedékében felkeltett, arra irányult, hogy a kereszténység megtartásával egy uj vallást alapitson. Azt a tant értjük, melynek az amerikaiak transcendentalismus nevet adtak.

II.

A korábbi érzéki iskola a lélekből tabula rasa-t csinált, egy tükröt, mely csak az érzékek által rávezetett benyomásokat tükrözi viszsza, Kant „Kritik der reinen Vernunft“ czimü művé-

ben megostromolta ezt a szenvedőleges (negativ) lélektant, megmutatván, hogy az emberi szellem saját, veleszületett, a tapasztalattól független, még az eszme alakitására is szükséges szervezettel bir. Azonban abból, a mit a józanokosság transcendentalis fogalmaknak — az az olyanoknak, a melyek a tapasztalat körén kivül esnek, milyenek az általánosról, a véghetetlenről, az eszményiről való fogalmak — alakjában fel tudott fogni, nem következtette szükségképpen azoknak megfelelő tényleges valóságok létezését. Fichte, az ő tanitványa, még tovább ment a subjectiv idealismus utján, a midőn azt állitotta, hogy szellemünken és annak törvényein kivül semmit sem ismerhetünk bizonyosan. Ellenben Jakobi s különösen Schelling azt állitották, hogy a benső fogalmak létezésének szükségképeni következése, hogy tárgyilagos valóságok is létezzenek ugy a szellemi, miként az érzéki világban. Ezek után Schleiermacher a vallás eredetét a véghetetlentől való függésünk érzetébe helyezvén, arra törekedett, hogy a kereszténység dogmáiban való hitet az individualis kijelentés forrásában erősitse meg; de nem látta, hogy a léleknek az Istennel való egyenes közösségéről felállitott tanával épen a dogmák alapját ásta alá. A transcendentalis idealismus, miután Németországban a tanszékeket meghóditotta, s a német theologiát megujitotta és az irodalmat fényre emelte, átment Fancziaországba, hol Cousin raison inpersonelle név alatt tündöklő munkájában meghonositotta; átment Angliába, hol Coleridge apostola, Carlyle történetirója és Wordsworh költője lett. Azonban bármily jelentékeny volt is annak hatása az európai gondolkodás fejlődésére évszázunk legtermékenyebb és leglelkesültebb irodalmi szakában, még sem hasonlitható öszsze ez a hatás azzal a befolyással, melyet az Uj-Anglia értelmi, vallási, sőt társadalmi szellemi munkásságának minen ágára gyakorolt.

Uj-Angliába a Coleridge és Carlyle munkáiban ment be évszázunk első harmada kezdetével. Az érdeklődés, a melyet ott felkeltett, a bostoni legkiválóbb irókat arra inditotta, hogy a német- és franczia-nyelvet tanulják, hogy eredeti forrásból tanulmányozhassák az oly irókat, mint Jakobi, Fichte, Schelling, Herder, Schleiermacher, és De Wette, meg Cousin, Jouffroy és Benjamin Constant. A mozgalom, mely kezdetben bölcselmi volt, csakhamar kizárólag vallási lett. Az 1835-ik évtől kezdve James Walker, az erkölcstan tanára, a Harvard-egyetemen, megkezdette a harczot az uralkodó theologia érzéki módszere ellen, és ajánlotta, hogy ahhoz a bölcselemhez csatlakozzanak, a mely folytonosan eszünkbe juttatja a szellemi világgal való viszonyunkat.“ Az uj módszer különösen azokat a szellemeket

csábitotta el, a kik legmeszszebb haladtak abban a rombolásban, a melyet a modern exegesis a kereszténység dogmáin megkezdett. Azokat a hagyományokat, melyeket az unitáriusok fentartottak, hogy vallási rendszerük alapjául szolgáljanak — a Krisztus eleve való létezését és a csudák hitelességét — a szabad vizsgálódás folytonos fejlődése megkezdette ingatni. Azok a szellemek, kik a dogmák ez átalános hajótörésében hitök alapját megtartani vágyakoztak, miért ne fogadtak volna készséggel oly tant, a mely, a midőn minden ember számára megállitja a jogot, hogy közvetetlenül érintkezzék az isteni lénynyel, megengedte, hogy Jézus személye emberi mértékre szállittassék le, a nélkül, hogy az inspiratio bűve tőle elvétessék? Miért ne csábitotta volna el őket egy hatodik érzékről felállitott elmés hypothesis, mely egyenesen a szellemi világba nyitván, az Isten lételének és a lélek halhatatlanságának megállitására feleslegessé tette a csodák beleelegyitését.

Azt lehet mondani, hogy a transcendentalismus igy az unitárius reform kiegészitője és szabályozójaként tünt fel. Az unitárius vallás mindenekelőtt értelmi vallás volt, a követett birálati és negativ irány következménye; theologiája, — ha csakugyan volt — a kirekesztés utján alakult, a menynyiben a szabadvizsgálódás által elitélt tanokat rendre kirekesztette a keresztény hagyományok közül. A transcendentalismus világos, tényleges állitások utján haladott. Kiindulási pontul egy oly különös tehetség létezését vette fel, a mely arra képesiti az embert, hogy a szellemi valóságokat közvetlenül felfogja. Az által, hogy a spiritualismus három axiomáját — Istent, a hallhatatlanságot és kötelességet, ugy tekintette, mint „az öntudat tényeit“, azokat oly alapra állitotta, melyet a józanokosság is minden tapasztalaton felül állónak ismert el. E szerint a lelkiismeret mélységére és az eszményire szoritkozva, könynyen utat talált a mysticismus forrásához, a mely ugy látszik, hogy — különös tünet képpen, egy oly positiv népnél, mint az amerikai — soha sem apad ki az amerikai szellemben. Végül a raison impersonelle-ről szóló tanával bément az uj-platoni Ige nagyon is arianus fogalmába, melyet az unitáriusok kitöröltek a kereszténységből, hogy szorosan a négy evangelium egy istenségéhez ragaszkodjanak; s az által azokhoz a mystikus felekezetekhez közeledtek, melyek a protestanismusban a belső megvilágosodás elvén alapultak: igaz, hogy ennek a belső megvilágosodásnak előnyét minden emberre kiterjesztette, mig ezek a felekezetek azt csak egy meghatározott vallás hiveire szoritották. „A transcendentalismus, mondja egyik ki-

váló történetirója M. O. B. Frothingham, inkább talált valamely evangeliummal, mint valamely bölcselemmel. Meg volt benne az a határozatlan, mystikus jelleg, a mely megragadja a képzelődést és a mely nagyon is alkalmazkodik a contemplatio és tisztelet tényeihez. A kegyesség egyik ismertető vonása volt: szerette a hymnuszokat, a zenét, az ihletett beszédet, a megalázodást, leborulást és jelképeket, a szabálytalan felgerjedés nyilvánitásait, a szemlélődő csendességet, a véghetetlennel való közösülés után való esengést".

Az unitarismusnak tehát egészen a német idealismus karjaiba kellett magát vetni. Az első unitárius nemzedékből azok, a kik ragaszkodni akartak az orthodoxiával szemben elfoglalt álláspontjokhoz s általában mindazok, a kik nem érzették, hogy a szentirás természet felett való volta hivésében megzavartattak, az uj módszer terjedését több bizalmatlansággal, mint lelkesüléssel tekintették. Némelyek azt jósolták, hogy gyászos szakadások fejlődnek abból az unitárismus kebelében; mások, hogy az idealismusnak ez eláradása, miként mindenütt, skeptikus ellenhatást fog eléidézni. Channing maga, ki anynyira kiemelte az emberi lélek tekintélyét, nagyságát és isteni voltát, mégis élete utolsó korában dr. J. Martineaunak, azt irta: miszerint neki ugy tetszik, hogy az idealisták arra törekednek, hogy az egyéni ihletettséget tegyék a keresztény vallás helyébe". Volt ekkor Bostonban egy fiatal pap, a ki elhagyta gyülekezetét, hogy lelkiismereti agályai miatt az urvacsorát ne szolgáltassa ki többé. Ez Ralph Emerson volt, a tanulmányok-essay-k ez irója, a ki Longfellowal, a költővel, egyharmad száznál tovább volt az amerikai irodalom vezetője. Első müvének — A természet — 1836-ban történt megjelenésével azonnal kimutatta azt a hatalmas idealismust, mely neki a „transcendentalisták fejedelme" czimét biztositotta. Első tekintetre ugy tetszik, hogy az ő tana az uj platoi bölcselet felfrissitése. A természetet csak a lélek symbolumának tekinti; s az egyéni lélekben (soul), az általános lélek (oversoul) helyi nyilvánulását, kiterjedését. Az általános lélek, midőn értelmünk utján nyilatkozik, akkor lángelme, midőn akaratunk utján, akkor erény és midőn érzelmeink utján, akkor szeretet". De az ő pantheismussa lényegileg subjectiv, a menynyiben a helyett, hogy az embert és a természetet elenyésztesse az Istenben, inkább arra törekszik, hogy a természetet és Istent egyesitse az emberben. Egész munkája az egyéni hajlamoknak, az emberi önkénytességnek a dicsőitése, mint a melyek minden ismeretnek, müvészetnek és erénynek a forrásai. Ez által kerüli ki a mysticismus megszokott szikláit és éppen ez által vett részt hazája és évszáza minden napi kérdésében.

Emerson hirneve tetőpontján volt, midőn 1838-ban a Harvardi egyetem kara előtt elmondta azt a beszédet, melyben a transcendentalismust legelsőbb helyézte ellentétbe nyilvánosan minden keresztény egyházzal, nem véve ki az unitárius egyházat sem. A szónok, mindeniket azzal vádolta, hogy a csodákat, azaz Isten közbejövetelét a természeti törvények szabályszerü közbejövetelén kivül keresték, és hogy gyanusitó tulzásaikkal eltorzitották Jézus egyéniségét, „ezt az egyetlen történelmi szellemet, a ki kellően méltányolta az ember értékét“, és végül azzal, hogy elhanyagolták az emberi léleknek és annak a viszonynak, melyben ez az isteni szellemmel van, teljes megismerését. „Ezen tévedések gyógyszere a lélek, azután a lélek és ismét a lélek“. first soul, and second soul, and evermore soul. „Én azt a mestert keresem, a ki a mindenségben a lélek tükrét látja, a ki a gravitatio meg a sziv tisztasága törvényének egységét elismeri, a ki azt tanitja, hogy a kötelesség egy a tudománynyal, a szépséggel és a gyönyörrel.“

Ezt a felhivást megértették mindazok, a kiket az idealismus lelkesitett, csakhamar megtalálták propagandájok központjait, milyenek voltak a Transcendental-club és közlönyök, a Dial (óra mutató). A fiatal sereg előharczosai sorában feltünt egy másik mystikus, Brenson Alcott, Platonak és Pithagorásnak lelkesült bámulója, a kiket Kant és az egész transcendentalis iskola egyenes őseinek tekintett: George Ripley és James Freeman Clarke, a kik először prédikálták a német idealismust, azonban az egyik nagyobb reformatori szellemmel volt megáldva; a másik inkább szerette kimélni a hagyományokat; Sámuel Longfellow, ki nem lett ugyan olyan hiressé, mint testvére, több hymnuszt és költeményt hagyott hátra, melyeket honfitársai becsültek; Orestes Brownson, heves propagandista,de ingatag jellem, a ki kezdetben egy presbyteriánus gyülekezetnek volt papja, átment a rationalismushoz, azután az universalismushoz, és nem elégedvén meg, hogy átváltozásait a legtulzottabb transcendentalismusban folytassa, azzal végezte be, hogy — lelke nyugalmát a római egyház kebelében kereste; William Henry Channing, az unitárismus alapitójának unokaöcsese, a ki idegen földön lett missionáriusa az uj evangeliumnak, leendő ezredesse egy néger ezrednek az elszakadási háboruban; T. W. Higginson, a ki a mozgalom gyakorlati irányát képviselte, miként Sámuel Johnson, a legszélsőbb individualismust, végül Bartol, Furness, John Weiss, Pierpont, Noyes, s mindenek felett Theodor Parker, a transcendentalismus apostola és prófétája.

Más részről az unitarismus conservativ töredéke megrémült: voltak unitáriusok, a kik azt kérdezték, hogy vajjon Emersont keresztyénynek kell-e még tartani: éppen ugy, mint ez előtt husz évvel azt kérdezték, hogy vajjon önmagok az unitárismushoz tartoznak-e, vagy a „bostoni vallás"-hoz. A dolog még inkább elmérgesedett, midőn Parker 1841-ben a South-Boston templomban egy beigtatás alkalmával elmondotta predikátióját, a keresztény vallás mulékony és állandó elemeiről. Az állandó elemek azok a vallási- és erkölcsi nagy erények, a melyeket Jézus, „a vallásos embernek e tipussa", saját lelkiismeretéből meritett és az emberiség szeretetével megelevenitett. A mulékony elem: a kereszténység ritusai és dogmái, beleértve azt a hitet is, hogy a Biblia valamely különös kijelentést foglal magában, s hogy Krisztus természete egyedül áll a történelemben. M. W. Gannet szerint, ennek a beszédnek épen akkora hatása volt, mint annak, a melyet ezelőtt huszonkét évvel Channing mondott el Baltimoreban. Ez uttal már nem azt kérdezték, hogy vajjon az iró keresztény-e, hanem egyenesen hitetlennek, káromlónak, istentagadónak tartották. A Bostoni prédikátorok társulata azt vitatta, hogy ne zárja-e ki kebeléből. És mivel a társulat szabályai ezt nem engedték, hivatalosan lépéseket tettek, hogy ő maga kérje elbocsátását. „Nagyon sajnálom a társulatért, felelt ő, de az onus damnandi nem nehézkedhetik az én vállamra. Hisz ez által elismerném, hogy viszszavonulásomnak oka volt . . . bizonyos mértékig azonositottak engem a vallási szabadsággal."

Némely tagok azon gondolkoztak, hogy a társulatot oszlassák fel; ez által ujra akarták szervezni azt, ennek az egész botránynak a szerzője nélkül. De a mérsékeltség szava győzött, a mit annak a rokonszenvnek lehet tulajdonitani, melylyel az ifjabb nemzedékhez tartozó papok Parker iránt viseltettek, vagy Ezra Stiles Gannet közbenjárásának, a ki bár maga is a conservativ részhez tartozott, nagyon becsülte hivataltársa nyilt, egyenes jellemét. „Nem talál a mi nézeteinkkel, figyelmeztette heveskedő társait, hogy egyházi fegyelmet alkossunk. Mi elfogadtuk, legalább azt állitottuk, hogy elfogadtuk a szabadvizsgálódás elvét minden következményeivel." A társulat tehát semmit sem határozott a merész ujitó ellen, de Bostonban ezután minden szószék be volt előtte zárva. Ez az állapot igy tartott egészen 1845-ig. A kizártnak párthivei akkor gyülést tartottak, annak elhatározására, „hogy Parkernek ezután alkalma legyen, hogy magát Bostonban hallassa", kibéreltek egy hangverseny-termet — a

Melodeont — azon reményben, hogy sikerülni fog neki ottan egy gyülekezet elemeit öszszehozni. Az első héten kezdve a hallgatók száma felül multa a várakozást, és a kitartás, melylyel minden vasárnap megjelentek, nyilván mutatta, „hogy a predikátor sikere nem a kiváncsiságból való érdeklődésnek, de tanai vonzalmas voltának köszönhető. Hat év után a terem igen szűk lett, s egy nagyobb helyiségbe kellett berendezkednie, a melyben 1852—1859. hirdette az uj igéket ezrekre menő hivek előtt, azonkivül számtalan felolvasást tartott az ország minden részében.

Parkert a transcendentalis eszmék legszabatosabb, leglogikusabb értelmezőjének tekinthetjük. — Ő azt állitotta, hogy az Isten létele, a lélek halhatatlansága, a kötelesség parancsai magoktól megvannak az ember öntudatában. Azt a tényt, hogy Isten létezését elismerjük, a bölcselet nyelvén a józanokosság látásának, — a régi theologia mythologiás nyelvén Isten kijelentésének nevezhetjük. Ez a tény semmi okon sem alapszik, semmi okoskodásból sem következik, hanem a józanokosságból. A hit megelőzi a bizonyitékot, mert a szemlélet nyujtja a tárgyakat, melyek felett okoskodunk". Ezt az elméletet Parker nemcsak a theologiára és morálra alkalmazta, hanem a tudományokra, sőt a politikára is. Ez az elv lengette át első munkáját, a *vallás ügyére vonatkozó dolgokról való értekezését*, valamint halála után kiadott müvét a *transcendentalismus*, a melyből kitünik mind életének egysége, mind pedig szerepének fontos volta.

Parkernek predikálása 1847—1859. öszszeesik a transcendentalismusnak kiváló fejlettségével. Ez volt egyszersmind Bostonnak — mondhatnók — az amerikai irodalomnak aranykora. Ennek az évszáznak a közepe Massachusetts állam szük határában oly bámulatos felvirágzást látott, a mely ritkán ismétlődik valamely nemzet erkölcsi mivelődésében. Channing kimult 1842-ben, de bátran elmondhatjuk, hogy Parker nagyon méltóan helyettesitette őt a vallási rationalismus előharczosainak élén. A bölcsész és költő Emerson mellett a transcendentalismus elvét Bancroft bevitte a történelembe, Summer a nemzetközi jogba, Alcot a pedagogiába, Whittier a költészetbe, Margaret Fuller a critikába, Olivér Wendel Holmes, mint humorista tünt ki. Prescot kiadta a *spanyol hóditás történelme Mexikóban* czimü könyvét. Hawthorne a románban annak lélektani elemző hatalmát alkalmazta, H. W. Longfellowban dicsősége tetőpontját érte el. Végül Massachusetts talált egy embert, a kit az Egyesült-Államok senatussába küldjön, Webster Dánielt, a kinél hatalmasabb szónok az Egyesült-Államokban még nem született.

Csak azokat a neveket idézzük, melyeknek viszhangja Európába eljutott. De ezek mellett a kitünőségek mellett az iróknak, felolvasóknak és szónokoknak egész serge megvitte a maga illetőségét vagy a Bostonban folytonosan terjedő irodalmi és bölcselmi munkálkodásban, vagy a különböző társulatokban, melyek ott alakultak a mértékletesség terjesztésére, a nő emancipatiojára, a népoktatás terjesztésére, a fogházak javitására, s mindenek felett a rabszolgaság eltörlésére.

Nem nehéz felismerni, hogy a transcendentalismus nagy befolyással volt mindezekre a mozgalmakra, nemcsak azért, mert ennek a bölcselemnek hivei azoknak az élén állottak, hanem mert azok a mozgalmak egyenes logikai következései voltak egy oly tannak, mely azt állitja, hogy az emberek egyenlő tehetségekkel és egyenlő jogokkal birnak. Ez a befolyás mutatkozik más oly kisérleteken is, melyek arra czéloztak, hogy a társadalmi szervezet alapelvei gyökeresen reformáltassanak. Ott volt például Ripley, ki vagyonát arra költötte el, hogy a cooperatio elvén egy szabad községet alapitson; W. A. Alcott lemondván a jelen társadalom előnyeiről és terheiről, tömlöczbe vettette magát, mert nem akart adót fizetni. Egyébiránt ez az egész reformláz nem szoritkozott csak a rationalismusra. Oly ébredések, melyek a különféle felekezetek buzgalmát deliriummá fokozták, hullámokként vonultak végig az egész amerikai protestanismuson: és Új-Anglia nem késett megvinni ahhoz a maga illetőségét a spiritismus hóbortjaiban és a szerelem szabaddá tételében. Mégis ennek a kornak az adja meg különös jellegét, a mit a vallási és társadalmi forrongás idejében egyebütt nem igen lehet feltalálni, hogy az erkölcsök lazulása nem esett össze az értelem izgatottságával. A calvinismusnak, (bár elvesztette dogmai tekintélyét) hatalmas moralis disciplinája mégis megmaradott a lelkekben. Az unitarismus a hit dolgába érvényesitette a szabad vizsgálódást; a transcendentalismus csak arra szoritkozott, hogy a nagy dolgok iránti lelkesülést egyesitse ezzel.

KOVÁCSI ANTAL.

FRANCZIAORSZÁGI PROT. EGYHÁZI VISZONYOK.

A franczia protestans vallási társulatok gyülései, papi értekezletek. A Szent-Andrei isteni tiszteletek bézárása. Vernes urnak egy másik czikke a Nouvelle Revue-ben. A halottak.

Páris, 1883. május 1-én.

Szerkesztő úr!

Emberi emlékezet óta aprilis a kora minálunk a protestans különbféle társulatok évi közgyüléseinek; ilyenek a bibliai — az evangeliumot terjesztő — a jótékony, a köznövelési stb. társulatok. Ez időben tartják a papok is értekezletöket, a melyre a vidékről sok pap jön bé Párisba, a kiknek most van idejök, hogy a husvét-ünnepek után elhagyják ekklézsiáikat.

Ezelőtt 29 évvel az emberek kellemesnek és hasznosnak találták, hogy ezeken a különböző gyüléseken megjelenjenek, papok és világiak nézetkülönbség nélkül sereglettek azokra. A papok értekezletének, például, legmélyebb és legélénkebb vitáiban soha sem szünt meg a legteljesebb udvariasság és szivélyesség uralkodni. Senki sem gondolt arra, hogy feltünő módon kilépjék. Az, hogy kissebb, zárt külön gyüléseket tartsanak, habár némelyek gondoltak is reá, még nem volt gyakorlatba véve. Az emberek közölték egymással tapasztalataikat, aggodalmaikat és örömeiket, kétkedéseiket és reményeiket, s igen sokszor megtörtént, hogy némelyek habozásait, nyugtalanságait, másoknak szilárd, bátorító elhatározottsága eloszlatta. Es igy egymást felvilágositva és támogatva, mindnyájon érezték, hogy vallásos életök gyarapszik, és kellemes testvéri tevékenységben nyilatkozik. Az idők nagyon megváltoztak! A nyomorult és kicsinyes pártküzdelmek üresekké tették a gyüléstermeket. Átalános panasz mindenütt. „Legjobb ügyekben tartott üléseink néptelenek." Igaz. De ki az oka? Ki emelt korlátokat, hogy meggátolja a sokaságot a résztvevésben, ki kivánt őszinte, jóindulaton kivül egyebet, bárkitől is, azért, hogy részt vegyen vallási gyüléseinkben, ki akarta, hogy az emberszeretetnek jelszava Shiboleth legyen? Ezekre mindenki megfelelt.

Annyival sajnosabb, hogy a különböző vallási testületek gyüléseit nem igen látogatják, mert azok közül több nagyon érdekes.

Lehetetlen itt bár röviden is beszélni azokról a vallási társulatokról, a melyek közgyüléseiket Párisban tartották. Csak arra szoritkozom, hogy alkalmilag a **párisi bibliai társulatról** emlékezzem meg, először mert — ha nem csalódom — mindenik között a legrégibb; s mert elnöke egy minden tekintetben kitünő ember, Báró F. Schickler, kinek az a szokása, hogy minden közgyülés alkalmával beszédet tart, melyek az eszmék emelkedettsége, vallásos jellegök és addig nem közlött történelmi adataik által kitünők. Az érdekeltség fokozására ez évben a társulat titkára — a maradandó müveiről ismeretes tudós O. Douen ur, egy nagyon érdekes tanulmányt olvasott fel a bibliának egy forditásáról, melyet a párisi papok s a mi különös, egy ismeretes katholikusnak, Richard Simonnak közremunkálásával, nehány évvel a Nantesi edictum viszszavonása előtt megkezdettek. Ezt a forditást épen akkor akarták kinyomtatni, midőn a Nantesi edictum viszszavonása meghiusitotta a papok munkáját s az egész serget szétszórta.

Még felemlitem a protestans jótékony-egylet gyülését; ez egylet megalapitása a fájlalt ifj. Coquerel Athanasius müve, a ki maga köré gyüjtötte hiveit, egy jótékony egyesületté. Ez a társulat lassanként meggyarapodott és egy árvaházat alapitott, mely A. Coquerel nevet visel. Ennek a társulatnak április 12-én tartott közgyülésén nagy érdeklődéssel hallgattak egy szellemes és jól szerkesztett tanulmányt Theodorus Beza költészetéről tanár Viguietől.

Van egy más társulat, mely igen népes és rokonszenves közönséget szokott öszszegyüjteni közgyüléseire. Ez a franczia protestans történelmi társulat az idén nem aprilisben tartotta közgyülését, hanem elhalasztotta octoberre; helyéül kijelelte a Cevennes-ket, a 16. és 17. száz vallási küzdelmeinek e nagyszerü szinpadát. Nem tudom eléggé ajánlani azoknak az idegen protestansoknak, kik Párisba jőnek, hogy ennek a társulatnak a könyvtárát (Vendome tér 16. szám.) meglátogassák. Valóságos kincstár ez, a franczia nyelvü protestantismus mindenféle okmányaiból a 16. száztól napjainkig.

A miként fennebb mondám, a papi értekezletek Párisba szoktak tartatni, akkor, midőn a vallási társulatok közgyüléseiket tartják. A papi értekezletek rendesen délelőtt tartatnak, a vallási társulatok gyülései estve. A papi értekezleteken, melyek korábban népesek voltak, most csak nagyon kevés pap jelenik meg, világi mondhatni senki. A szabadelvü papok nem mennek oda, abból az egyszerü okból, mert a zsinat tartása óta, minden megjelenőt kötelezni akartak egy jelszóra, az 1872-ben megszavazott confessiora. Ezért az értekez-

letnek csak másodrendü érdeke van, mert nincs benne ellenzéki vita. A reformatus értekezletek általános elnevezést vettek fel; nem tudom miért, hisz a szabadelvüek nem vesznek benne részt, legfeljebb ezért használhatja e czimet, mert a szabadelvü ekklézsiák papjainak joguk van megjelenni. Mindenesetre, a reformatus értekezlet ez évben oly érdekes volt, a milyen ezelőtt soha sem.

A kitüzött tárgyak egyike volt: „az irások inspiratioja“. Előadó egy synodusi pap volt, tehát egy olyan pap, a ki aláirta volt azt a hitczikkelyt, mely a tagokra az irások teljes inspiratiojáról való hitet kötelezővé teszi. Az előadás érdekessége abban állott, hogy az előadó nem habozott elitélni e theopneustiát, úgy, a hogy azt az orthodoxia eddig fentartotta, kimondotta egész nyiltsággal, hogy ezt a felfogást nem lehet megengedni s azt tényekkel is bizonyitotta. Miután a teljes inspiratio ily módon el lett itélve, magától értetik, hogy az előadó a vonatkozó canon dogmatikai értéket, ha nem is semminek, de mindenesetre nagyon csekélynek nyilvánitotta. Eladását azzal zárta bé, miszerént elfogadta azt a tételt, melyet a szabadelvüek már régóta megállitottak, hogy az Isten igéje a szentirásban van, de a biblia nem mind Isten igéje. A nélkül, hogy nagyobb jelentőséget tulajdonitanánk ez előadásnak, mint a minő megilleti, el kell ismernünk, hogy azaz idők egyik j le. De az teszi az ügyet kiválóan érdekessé, hogy mindazok a szónokok, a kik a vitában részt vettek, egynek kivételével, mindnyájan elfogadták annak átalános tételeit, azaz, a régi theopneustia egyenes és határozott elvetését. És e szónokok közül nehány nagyon ismeretes a protestantismusban. Ha az orthodoxok logikusok volnának, természetes következtetéseket kellene levoniok azokból az elvekből, a melyeket nyilvánosan felállitottak. Egyházi szempontból az első következtetés lenne, hogy a szabadelvü papokat ne zárják ki a hivatalos szószékekből; de ez igenis nagy követelés lenne irányokba. Dogmatikus körök még nem terjed eddig. Bé kell várnunk, mig az idő megteszi a maga munkáját. Ne feledjük, hogy midőn az orthodoxia épületén valamely kő kimozdul a helyéből, előbb-utóbb legurul onnan. A most megmozgatott kő nem a kisebbek közül való. Az áprilisben tartott papi értekezlet azon tagjai közt, kik a teljes inspiratiot elvetették, még a szabadelvüek közt is csak fokozati különbség van a szakadást illetőleg, mert ez szakadás kérdése. Ez egyszersmind azt is bizonyitja, hogy az orthodoxok alkalmazkodhatnak ugyan a mult idők eszméihez, de még is haladnak, a haladás viszi őket, bár akaratok ellen, de mégis viszi. Követik a szabadelvüeket, bár távolról, de követik. A mai orthodoxia nagyon

messze áll attól az orthodoxiától, mely ezelőtt 29—30 évvel uralkodott. A helyett, hogy türelmetlenek és daczosok legyenek a szabadelvüekkel szembe, az orthodoxok köszönettel tartoznak azoknak, hogy útat törtek nekik, melyről nagy akadályokat kellett elháritani terhes és lelkiismeretes munkával. Ha a szabadelvüség csak az útat egyengette volna a szent könyvek történelmi értékének helyesebb, emelkedettebb és szentebb megértéséhez, már az által is szép dolgot cselekedett; de éppen ez által még többet, még jobbat müvelt; megtisztitotta és felemelte a vallásos érzést, az embert erkölcsösebbé tette az által, hogy a személyes felelősség elvéről terjedelmesebb, mélyebb fogalmat adott.

A Lutheranus papi értekezlet, mely a református egyházé után tartatott, semmi kiválót sem tüntetett fel. A szabadelvü és orthodox irány közti ellentét a lutheranusoknál nincs anynyira kifejlődve, mint a reformátusoknál, vagy legalább csak bizonyos egyes esetekben nyilvánul. Nem azért, mintha lutheránus testvéreink között is ne lennének a tekintélynek hajthatatlan hivei, kik mind azt elitélik, a mi szük értelmi körökön kivül esik, de mivel kevesebben vannak, mint a reformátusok, azért papi értekezleteik csendesek. A tárgyalt kérdések közt legérdekesebb volt Luther születése százados évfordulásának megünneplése.[1]) Elhatározták, hogy ez ügyben egyetértenek a Montbelliardi egyházzal, hogy a XVI. században a vallási szabadság nagy előmozditójának ünnepét megüljék. Az e tárgyban hozott határozatok legjobbika az, hogy a reformátióról egy népszerü fűzetet nyomatnak, s azt feles számban kiosztják.

A Szent-Andréi terem, a melyben a szabadelvü protestansok isteni tiszteletöket tartották, azután, hogy a Párisi consistorium minden hivatalos templomból kizárta őket, felhagyatott. Az utolsó predikátiót A. Dide pap tartotta ott husvét első napján. Ezt a helyiséget 1870-ben január 30-án iktatták fel isteni tiszteletek tartására; az ifj. Coquerel beszélt, a ki előtt az akkor hatalmas orthodoxok Párisban minden szószéket elzártak. A terem tizenhárom évig találkozási helye volt a szabadelvü protestansoknak, a kik Páris minden részéből oda gyültek, hogy oly papokat hallgassanak, kik hitöket és reményeiket osztják. A francziaországi szabadelvü papok rendre vol-

[1]) A párisi theologiai fukultás is elhatározta, hogy Luther születési évfordulóját megüli november 8-án; Menégoz tanár, a ki a megnyitó előadást fogja tartani, erről a tárgyról fog beszélni: Luther theologiájának szelleme“-ről.

tak alkalmazva a Szent-Andréi egyházban. Bizonyos napokon a terem igen kicsiny volt arra, hogy befogadja mindazokat, a kik oly papokat vágytak hallgatni, mint Coquerel, Fontanès és Dide ur. A Szent-Andréi rendes pap a Coquerel halála után Dide volt, kinek prédicátioit nagyon szerették sajátszerüségeért.

Bajos dolog lenne teljesen megismertetni ezeket a predicatiokat azokkal, a kik nem hallották. Semmiben sem hasonlitottak a rendes predicatiokhoz. Dide mindig rögtönözve tartott beszédeit a körülményekből, napi eseményekből, egyházi politikai tényekből, vagy kiváló társadalmi jelenségekből vette, s ezekből a concrét elemekből bámulatos módon feltüntette mindenkinek kötelességeit, melyeket a Krisztus szelleme által felvilágosodott lelkiismeret előir. Ezeket oly nyomos logikával fejtegette és oly élénkséggel adta elő, hogy hallgatóit megkapta és mindvégig lekötve tartotta. Dide ur különben régi, Francziaországban jól ismert conferencier; az ország nagyobb városaiban tartott felolvasásokat. És mivel az állam és egyház különválásának határozott hive, nem fogadta el, hogy oly egyházban legyen pap, a melyben az állam fizeti a papot. A Szent-Andréi terem bezárása óta nem folytatja a papi hivatalt. A bizottmány meleg köszönetének kifejezésével vett tőle búcsút.

Mióta az oratoiri templom ismét megnyilt a szabadelvüek előtt, a Szent-Andréi isteni tisztelet fentartása nem volt indokolt. Jól tették, hogy ezt a gyüléstermet elhagyták, a mely különben is nagyon sokba került. Egyébaránt mindazok szivében, kiknek az épülésre hoszszasan más templomuk nem volt, a Szent-Andréi épület kellemes s egyszersmind bús emlékeket hagy hátra; kellemest, mert vallási szabadságuknak menhelyül szolgált; búsat, mert heves küzdelmeknek és égető igazságtalanságnak korát juttatja eszökbe.

Vernes Móricz nem tudta szó nélkül hagyni azt a sok birálatot, melylyel mindenfelől megtámadták a theologiai fakultás megnyitásakor tartott előadásáért. A Nouvelle Revue 1. áprilisi számában kisérlette meg eszméi megmagyarázását. Sulyosbitotta hibáit a helyett, hogy igazolta volna. Sajnálni lehet, hogy czikke irása közben nem jutott eszébe Pascal e mondása: „az én gyülöletes!" mert akkor megkimélhette volna hallgatóit attól a kellemetlenségtől, melyet ezek érzettek, mikor olvasták. Nem megengedhető, hogy valaki magas talapzatra helyezkedjék s magának gazdagon tömjénezzen. Czikke első részében támadást intéz Pressensé ellen, utolsó jeles munkája, „Les origines" megjelenése alkalmából; a második rész-

ben ismét kiadja megnyitó előadását, ismét kiemelvén materialismusát és megkoszoruzván skepticismussát. Mindezt hamis elvekre alapitotta s még hamisabb okoskodással vitatta, s oly elbizakodottsággal állitotta, mely semmiről sem kétkedik. Ezért Pressensé nehány sorban felelt neki a Revue Chrètienne április 10-ki számában, feleletét igy végezte be: „Ezek után Vernes bámul, hogy az egyház nem fogadta rokonszenvvel apostolkodását. Ha az apostolságra elégséges volna, hogy az ember bátran állitson valamit, megkapná e czimet, de erre egyéb kell.“

Április hónapban sok olyan ember halt meg, kik Francziaországban, sőt azonkivül is mint ujság- vagy regényirók nagyon ismeretesek voltak. Csak kettőt akarok idézni azok közül, kiknek mindenike különböző módon nagy hirben állott még Francziaországon kivül is. Az első egy ujságiró, a ki nagyon elhiresedett, Veuillot Lajos a L'Univers napilap főszerkesztője 40 év óta. A bigott clerikalismus a maga durva erőszakoskodásával egészen meg volt benne csontosodva. Ennek az embernek rengeteg vagyona volt. Csekély származásu, minden tanultság nélküli ember létére 40 évig kormányozta a franczia katholicismust, orruknál fogva vezetvén a magas és alsó papságot, s keményen ostorozván mindazokat, a kik merészkedtek másképen vélekedni, mint ő: tanu erre Dupanloup püspök. A papok, püspökök, cardinalisok, maga IX. Pius az ő keze alatt servum pecus lett. Bámulatos könynyüséggel irt. Irálya nem szabatossága által tündöklött, de oly vakmerőséggel birt, mely nem retten viszsza semmi képtől, semmi kifejezéstől, bármenynyire sértse is ellenfelét. Mielőtt olyan vallási iró lett volna, a milyennek ismertük Veuillot-t, ledér költeményeket és meglehetősen sikamlos regényeket irt, s első iratai pajzán nyelvét és szellemét a vallási politikában is megtartotta. XIII. Leonak pápává lételével sokat vesztett befolyásából. A katholicismusban a legjobbak már régóta át kezdették látni, hogy menynyit árt az egyháznak nemcsak a mód által, melylyel védelmezi, hanem azon képtelen dogmák által is, melyek elfogadására oly hatalmasan befolyt. Dühös, hajthatatlan, durva harczosa lett annak a három ujdonságnak, melyeket nagyobbára neki sikerült hitczikkelyek alakjában a katholikus öntudatra reá erőszakolni, ilyenek: a szeplőtelen fogantatás, a Lourdesi megjelenés, a pápai csalhatatlanság. Veuillot Lajosnak több munkája maradt, értéktelenek s már feledésbe is mentek. Scherer, a ki napjainkban egyike a legjobb kritikusoknak, azt mondotta Veuillot munkáiról, hogy egyetlen eszme sincs bennök.

A másiknak, a kiről beszélni akarok, egészen más hirneve volt. Ez Sandeau Gyula, igen kedves iró, a franczia akadémia tagja, a ki kellemes, finom regényeket és szindarabokat irt, melyek erkölcsi irányukért becsültetnek.

Saját munkáin kivül egy más körülmény is befolyt arra, hogy neve az utókor emlékében éljen. Neve elválhatatlanul öszszeforrott egy hirneves iró nevével, George Sand aszszonyéval. A dolog igy történt: Sandeau fiatal korában szoros viszonyba jött George Sanddal, kit tulajdonképen Dudevant bárónőnek hivtak, együtt két regényt is irtak. Barátságuk megkezdvén hülni, elváltak egymástól. Dudevant aszszony azután kiadta számtalan munkáját, melyekkel irodalmi hirnevét megalapitotta; de adoptálta a Sandeau nevének felét: Sand. Ezt a nevet örökre megtartotta s hiressé tette. Igazam volt, midőn azt mondottam, hogy a George Sand dicsősége sokat tett arra, hogy Sandeau neve és munkái felujuljanak.

CHARRUAUD DEZSŐ.

KÖLTEMÉNYEK.

A munkás dala.

Más hadd szégyelje rongyait,
Én tisztán hordozom.
Más simogassa bársonyát,
Én nem sohajtozom.
A tisztes munka megtanit:
Mily kincs egy jó izom,
S darabka száraz kenyerem
Jól izlik, jól bizon.

S ha élvezém a földi jót,
A mának kenyerét:
Lelkem kibontja szárnyait
S dalolva száll feléd;
Feléd kit áld, hirdet napod
Kelése, alkonya;
S atyának sejt a kis madár
S a mezők liljoma.

Jékey Aladár.

Bizalom Istenben.

Leteszem a könyvet,
Fáradt testem, lelkem:
Üdülést az álom
Karjain kell lelnem.

Künn vad zivatar dúl . . .
Szeretteim itt benn
Édes nyugalommal
Pihennek csendesen.

Hadd dúljon a vihar! . . .
Mi attól nem félünk;
Ki annak parancsol:
Őrködik felettünk . . .

Rédiger Géza.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

LXVII.

A sinfalvi templom elfoglalását ajánlja Dindár Dávid.

Litterae Missillles Tit. D. Alexii Dindar, quibus declarat Plebis S. S. Aranyas incapacitatem adneo Erigendam Eclesiam Várfalvensem.

Excellentissime ac Illustrissime L. Baro Episcope et Consiliarie Gubernialis! Domine Dne ac Patrone Gratiosissimi!

Excellentiad romlat (igy) Hazánkhoz különös Szt. szándékának előmeneteliben való örvendetes fáradságát hathatosan tapasztalván, Bátorkodom mint legfőbb lelki vigasztalonkhoz follyamodván jelenteni, hogy ha egyedül az Lelkeknek igaz hitre való megtérése czélja Excellentiádnak, ezen mostoha Anyáról édes anyára szállat (igy) szegény Székünkben, egy helyben hamaréb meg nem tapasztaltatthatik, mind (igy) itten felső Sinfalván, az kik mostan is az templomokkal egy Religion lenni kivánnak; Ugy hogy hama (igy) itten lévő templomak elvétettetik, magak is hajlani készek. — Melyet kegyelmes Uram ezen legfőbb okból bizonynyossabbá is teheti, mivel ezen falusiaknak, ha emlitett szándékak nem lenne is, az szegénység őket mégis erre kényszeriti, inkapáxak lévén az magok mindennapi szükségek potlására is, reménlem annálínkább egy Uj Templom erectiojára. Az Várfalvi legszükségesebb beneficiumak igy is megmaradhatnak az Sinfalvi Eclesia számára, mivel különben is kellett volna onnét excindáltatni. — Az Várfalvi Unitaria Templomat az mi illeti, ha elfoglalodnék is, az egy külső különös haszonnál egyebet reménleni nem lehet, az Egész Székünkben oly gazdag emberek nem lévén s mandhatom Religiojokban is vakmerőbbek, magaknak mást épiteni még Dicsőségeknek tartanák. — E mellett az Excellentiád kegyessége kénsztet bátorit az emlitett okokon kivül az itten Sinfalván hasznasabb Templomnak fundatiojára (igy) okok (igy) alázatos megjelentése is. Elsőbbszer oly közepin lévén ezen falu Kövend, Rákos, Várfalva, Mészkő, Szt-Mihályfalvák között, hogy mindenik faluból sub spatio unius quadrantis horae concuralhatnak. — Másodszor akkar mellyik faluban a specificáltak közül lenne az Templom, olylyan hamar és oly commode egyben nem gyülhetnének az hivek, mint Sinfalvára, az melly okra való nézt is különben történhetvén, talám még sok megtérőknek is az magak szavak szerint szándékak változhatnék. — Harmadszor utolsó szükségiben és az szegény Lelkeknek legnagyobb vigasztalására való segitségek innét hamarább érkezhetik mindenik felé, mind másakarmely faluból, a mely mindenek felett legszükségesebb. Negyedszer történhetnék pedig ex distantia loci ebbeli fogyatko-

zás miatt örök veszedelmek sokaknak. Accedálhat ezen szent intentionak nagyobbára itten Sinfalván való fundatioja csak abból is, hogy 1720. esztendők között usque ad annum 1739 valamelyik esztendő táján parancsolt is volt némely okokra való nézt az itten levő templom elvétele iránt az Méltoságos kir. Gubernium, egyben lévén foglalva néhai istenben elnyugodt Dindár László nagy atyám mellett az Sinfalviak ellen az Aranyasnak házunkról más árkára vitele iránt valo Commissiojával. Exmittáltattanak volt is ezeknek oculatiojára néhai Thoroczkai János ur eo Nagysága. még életben levő Méltóságos báro Miske Imre ur eo Nagyságával együtt. az mely reménlem meg is lészen az Guberniale Archivumban.

Mely csekély betüim által tett alázatos jelentésimet Excellentiád lábai eleiben bátorkodom egyedül csak mind régtől fogva ohajtott Anyaszentegyház főbb előmenetelét kiváno lelkek vigasztalására nyert édes atyánk eleiben terjeszteni, különös kegyelmességinek engedelmes grátiáját Excellentiád előtt mély Venerational Instálván, persevero

Excellentiae ac Illustr. Vestrae
Sinfalva 14-a May

humillimus Servus
Sacr. Rom. Imp. Nob. David
Alex Dindár.

Eredetije az erdélyi kir. főkormányszék levéltárában 27—749. sz. alatt.

A kolozsvári unitár. Colleg. könyvtárában levő hiteles másolat.

B. G.

LXVIII.

Péchy Simon eredeti levelei a gróf Teleki-család levéltárában.

1.

1637. Aprilis 20. Szentersébet.

Generose Dne fili, plurimum dilecte observand etc.

Kegyelmed leveléből a Szeredai széknek megindulását értem; a minému exmissio volt Vas György uram ellen a széktül, sohul most illyen hirtelen arrol valo attestatiot fel nem találom illyen beteg állapotomban; nem kicsint is busulok miatta, nem tudván hova tévedhetett-el leveleim között, noha Mosa Uramnak

nem kellett volna sokat abban fáradni; abban vallato biro szék eskütti Tőkés Tamás Deak uram volt, gondolnám talám ő kegyelme minutajat annak a relatorianak megh tartotta volna: abbol ha ugyan szükség leszen, mást irhatni, mivel a szék levele is azon kivül más jobb attestatiom azon dologhrol Colosváratt vagyon még Szabo István Uramnál, ha eddigh Bándra nem küldötte, készen volt nála azt irta; mindgyárást el kell érette kuldeni, most ezen az egy széken, ugy hiszem, kegyelmetek elhalaszthattya az én betegségemre, mert nyavalyám azután annyival öregbedett; az előtt napjába csak reggel lel vala el az hideg, most déleste is, ki miatt erőtlenséghem inkább öregbedett. A bándi állapotfelöl irhatom, most Ő Nagysága kegyel-

mesben resolvalta magát, két vagy három hétig elvárakozik, azt irta, talán ugyan azonba is marad, mindazáltal mégis nem mulatom el, Ő Nagyságát megtalálom, kihez képest ez a busitás csak Kénosi Ferencz miatt fogott következni és kegyelmed is maga jó itiletiből az én dispositiomban, jobb ha csendesben viseli magát — Sapienti Satis.

Leányom könnyebbedését és gyogyulását szivem szerént akarom s örülöm; Doctor uram a minémü orvosságokat irta klmd hogy küldött, semmit a szolga azokban meg nem hozott, azt mondgya, hogy nem adta klmed ö hozzája, ha ott maradott, hát ezután klmed megküldheti. Ha klmed a bándi huzában akar adatni Doctor uram számára,... irta meg mennyit, azt klmd ismerheti, a szükség . . . az állapot mint mutatja most, három vagy négy öreg köblöt adasson klmd, vagy malomvámból akarja, vagy cséplett buzából. Leányom számára hadtam hogy egy báránt is vigyen a szolga.

Éltesse Isten kegdet kedves jó egésségben. Ex. Szentersébeth die 20 Mensis Aprilis 1637.

Ejusdem G. D. Vestrae

Pater Syncerus
Simon Pechi mp.

Külczim: Generoso Domino Stephano Angyalos de Kis Egrestő filio plurimum dilecto observando.

2.

1637 junius közepén.

Generose Domine fili plurimum dilecte observand.

Kegyelmed leveléből értem igazságunkra a mi kegyelmes Urunknak Nsgának enyi klmes tekintetit, annak örülök; többekről szömben lévén kegl. Sárosi Urammal mi reménségöket forgat, azt inkább akartam volna, ha ezök igy se következtek volna; de ha már igy következtek, magam és posteritasim kedvejért, ha modom volna benne, éjjel-nappal sietnék az mi kegyelmes Urunkhoz: de ilyen réghi megh röghzött halálos nyavalyámban ingerel az febris, néha kétszer is napjában, de egyszer ugyancsak gyötörve elbágyasztott, erőtlenitött. Doctor uram eddigh csak discurálván most kezd és készül derekas curatiomhoz, kit, mint életömbe já» dolgot, nem halogathatok, sem periclitatiora nem vethetők. Talán ő szent felsége könyörülvén rajtam, ha az orvoslás . . . . . . succedal, mihelyt abban modját ismerhetöm, nem mulatom el az occasiot igasságom mellett fáradok. Nost az ő Nagysága engedott kegyelmessegivel azt irhatom, hogy másunnét oda vitt jobbágyimot én nem hagyom oda, nem tudván az ő nagysága kegyelmessége mit mutasson, hanem ide be regi helyekre adassa és költöztesse kegyelmed őket. Az buza felől akarnám érteni, hol menyi helet adathat ott klmed nekik. Az . . . . . elmulván

kit együvé s kit masuvá el kell onnan hordani szállitani az arra . . . . felől talám job volna Köbölkutfelé szállitani . . . . keszithetnek vermöt neki vagy . . , ... talán . . . adhattyuk, ha csak olcson lehetis. Ezen két nap arról ismét irok . . . . kegyelmedhoz. His . . . .

G. D. V. Pater Sincerus
Simon Pechi.

Külczim: Generoso domino Stephano Angyalosi de Küs-Egrestő, filio plurimum mihi dilecto,
Szakadozott.

Lásd erre vonatkozólag a junius 18-án kelt levelét.

3.

1637. jun 18. Szentersebet.

Generose domine fili, plurimum dilecte observande.

Akarék irni kegldnek, az bándi cséplölt buzát meghadtam, hogy vermöt ássanak Köbölkuton neki és az többihöz takaritsák; Sebestyén Istvánnál, a ki Bándon maradott, tiz köbölnek mondgyák, azt is vigyék oda. Az vasrostára mindennap szintén most igen nagy szükségünk vagyon. Két szalonnát is mond Farkas Dániel, kiket oda vittek, azok is kelletnek ugyan az bándi takarodásra. Az Oláhok el lehetnek az Sebestyén György házánál és azon kivül is két pusztat azután vöttem volt árpával, azokon is talám lehet maradások; ne budossanak, szolgáljanak inkább akár csak pénzért ott az aratáson. Ugy hallom az árpa szinte sendül, már annak aratására kell vigyáztatni. Ez nehánynapok alatt illyen gondok lévén rajtam, Udvarhoz nem mehetők, de mihelt ettől annyira tágulok, meg kell találnom ő Nagyságát alázatos könyörgésömmel; a mi modokat keglmed eszében vehet ott, kéröm szeretettel, ügyekezzék kartul oltalmazni, valamiben elő bocsatnak. Minap kegldel az ottvalo állapotrol nem is discuralhattam, tetszését sem vehettem, jo akaroink mire intenek és mit persvadealnak, de talám már nemsokára az alkalmatosságh megengedi arról is mindenképpen erthettyük egymás elméjét: most ezekről akarám kegyelmedet tudositani, hogy az kész buzákat hadd takaritsák vermökben, az oláhok se széledgyenek budosásra és az vasrostát kuldgyék, hozzák be. Éltesse Isten nagy jó egésségben sokáig kedvesinkel kegyelmedet. Ex Szenter(sebet) die 18. junii 1637.

G. D. V. Pater Syncerus
Simon Pechi.

Külczim: Generoso Dno Stephano Angyalos de kus Egrestö Filio plurimum dilecto observand.

4.

1640. Sept. 5. Szentersebet.

Generose domine fili, plurimum dilecte observande.

Értöm kegld irásábol az Pekri uram magaviselését és oly szándékát, hogy mindenekben in genere realis és aqeualis divisiot akar követni mind Medgyesfalvában, Gogánban etc. és hogy az szegény üdvözült asszonyom testamentumát éppen megveti, elrontani akarja. És az 15 napig valo induciakat, s akkor joakarói által ez dolognak (ha lehetne) complanalását kelmetek között atyafiu képpen nem engedi, sem várja, azon az uton probálni sem akar bekeséges alkuvást. Ebben az én vékony tetszésom ez: hogy kegd mivel az testamentum mellett akar maradni, semmiben attol ne recedalljon; de annak effectualásával az vármegyéken szolgabirákkal, Marosszéken vice tisztekkel vagy assessorokkal megkináltassa: és ha ugyan annak nem áll, törvényre tiltassa és az joszágot, még Szent Királyt is, noha ott az házhoz hozzá nyult, de valami azon kivül vagyon, keresse törvénynyel rata portiojat, hiszem divisionalist kell hozni keldre s az joszágra és perelje. Minden hatalmaskodástól igen tiltsa, tiltassa kegld és törvényre igazitsa az kinálás után, ha annak nem enged. Lám én is ő keglmét joval nagy igasságal kénálám, hogy a mit most elvehet, vegyen el, a mi controversiában marad, mind pörrel, s mind atyafiui alkuvással eligazodhatik; de én azután értöttem éltébe is kedvetlenkedett az szegény asszonyommal, és ha nem disponált kedve szerént, magának tulajdonitsa. Fogadom ha keglmednek károsban, magának hasznosan lött volna az asszonyom dispositioja, nem kinálná meg az hasznosbik részével kegyelmedet. Azért ha ennek a jo kinálásnak nem enged, hanem törvény utával egészen mindenben divisiot kéván: kegdt is azt éppen mindeneket törvény vigorával magánál tartson, marasszon és törvény uta kivül nem ád s ne is adgyon semmit kezében; sőt az kinálásban ís azt a conditiot oda mondgyák s oda tegyék, irják: ugy kinaltattja azokkal kegld, ha az szegény üdvözült asszonyom testamentumának enged; ha azt nem akarja, éppen maradgyon minden ország törvénye folyására: mert az törvény állapattya cum suo rigore erős, hogy abban ember igyenessen járjon.

Kegld az ő hatalmoskodásától nem fél, sem félhet, járjon törvényel, hiszem ő is az aequalis divisiot csak törvénnyel keresheti. Nemes emberek vadtok, törvénben laktok, procedalljon suis modis, nem ohattya magát kgd törvéntül, csak meg parancsolhattya az joszágnak, hogy mig az törvény kgltek között tart, el nem választya, addig mástul ne hallgassanak és szavát Pekri Mihály uramnak ne fogadgyák. Ő kegyelmének lészen ezt nehezebb várni, ugy gondolom; sőt a ki nem enged az igasságnak, kell engedni az contrariumjának is. Mert én főképpen ő keglmét azzal kináltam, hogy ezeket, a mit hagyott asszonyom, a testamentom szerént vegye kezéhez most, bátor protestatioval, az többiről, hogy ezután a testamentum ellen contendalván kereshesse vagy törvényel vagy amicabiliter. Ha illyen igas-

ságnak ő keglme nem engedett, sem enged, hanem egyszersmind az egész joszág dolgát akarja mozgatni, soha abban más uttyát nem látom, ha keglmedre divisionalist hozat. Rövid szóval az én tetszésöm az: hogy az kinálás is az testamentomnak effectualásárol conditioval legyen, ho ő keglme ahoz mi formán nyul és mint veszi el. Ha rigiditassal felel, kegldnek történtöl kell várni az egész joszág doldolgából mindenekben, mint akarja az aequalis divisiot persequalni. — Isten keglmedet gyogyitsa és tartsa, éltesse sokáig jo egésségben kedvesinkel. Ex Szenter(sebet) die 5 Sept. 1640.

G. D. V. Pater Syncerus
Simon Pechi.

Külczim: Generoso domino Stephano Angyalos de Küs Egrestö dno filio plurimum dilecto observand.

5.

1841. Aug. 25. Sárd.

Generose domine fili plurimum dilecte observande.

Itt valo mulatasom felöl magam sem gondoltam az alkalmatosság, vagy inkább az idönek alkalmatlansaga, a sok esök miatt kénszerite: mert noha Szenterzsébethen is volnának igen szorgalmatos gondaim, de itt még harmada buzánknak az mezön aratatlan, addigh az kaszálást ingyen nem is emlitjük az üdö is ahoz hogy illyen alkalmatlan. Ezokon magam sem tudom mikor tekinthetök Szenterzsébetre, de itt kelletik — ugy ismerem — több mulatasomnak lenni az takarodáson. Az édes leányom sulyos betegséghén. megh nem tudom irni, mint szomorkodom, csak valami csemerlés, hirtelen falatozással maga ne adott volna arra okot. Nem tudom mit irhassak gyogyulása felöl, Istenünk ö szent felsége fö orvos, bánom hogy Klmed nem irta, magam sem szánnám, sem szánom is látogatására mennöm, küldöznöm is untalan, hogy érthessek állapotjáról. Most az orvoslás és doktorok consulálása mindenütt távol vagyon tölünk. Kegyelmedet igen kérem, a mikor én nem küldhetnék netalám, ne szánnyon tudositani állapotjáról, noha itt csak egyóra is magam nélkül káros, arra nem nizek, azon leszek mind magam látogatásommal s mind embereim által érthessek szüntelen édes leanyom felöl. Adgya Isten érthessek örvendetesebb alapotot mind az ö gyogyulasa s mind Kegyelmed jó egéssége felöl ex Saard, diè 25 Mensis Aug. A. D. 1641.

G. D. V. Pater Sincerus Servitor
Simon Pechi.

Kegyelmed által meghitt atyai szeretettel köszöntöm édes leányomat, gyogyulását istentől szüvemből kivánom, latogatására is ügyeközöm mentöl hamaréb.

Külczim: Generoso Domino Stephano Angyalosi de Küs-Egrestő, domino filio, mihi plurimum dilecto observando.

6.

Kénosi vallatása Agárd felöl.

1648. 3 May. Az Kenosine asszonyom utrumában az mit recognoscalok 3. 1. Ő Kegyelmet mint emaritalták én annak regestrumat nem láttam, sem in specie mit attak vélle!

2. Mint atta az Mi Kglms urunk Ő Naga szentersébethi ioszágot vissza, arról semmit nekem soha nem beszéllett, arrol emanaltatott levél declarallya azt.

3. Mit tartott s mit nem meg Pechine asszonyom az res mobilisben én abban semmit sem tudok.

4. Az Agardi portio felöl ugyan az én Megyesfalvi házamnál szakasztának ő Kegyelmek Pokai Miklósné asszonyommal ötszáz forintban alkuvának meg, S mint jó házasok acquisituma szokott lenni, ugy lőn az alkalom, hogy adá Pokainé asszonyom Pechi Simon uramnak és feleségének Barabási Kata asszonnnak, és ő Kegyelmeknek mind az két ágon levö maradékoknak, de micsoda pénzön vötte, azt nem tudom, ugy tetszik, ugyan én attam vala egy nehány forintot az akkori fizetésbe, mivel felét adták akkor megh az summának, de énneköm is megh atták honnét atták az én pénzemet; kölcsön vötte, magok acqusitumok-e nem tudom, minthogy labilis az memoria, én az felöl nem gondolkoztam azután, most ugy jut eszembe, akkor ez mi előttünk Pokai Péter urammal, mene véghez, melyről levelet is attunk, producállják, abbol meglátszik.

Közli: Koncz József.

EMLÉKÜNNEPÉLY

a székely-kereszturi unitár. gymnasiumban 1883. május 28-án.

I.

Megnyitó beszéd.

Tartotta: *Kozma Ferencz*, isk. felügyelő gondnok.

Tisztelt hallgatóság! Egyházi főhatóságunk kegyeletes intézkedése folytán egyházunk s ebben különösen felsőbb tanintézeteink jóltevőinek emlékét öt-évenként meg szoktuk ünnepelni. Ma is e czél hozott össze minket. Hadd áldozzunk hát időnkből egy nehány perczet s keblünk hála-érzelmeiből egy-két szép virágot azon nemes lelkek emlékére, a kik elég boldogok és szerencsések voltak fenmaradó nyomot hagyni maguk után azon a talajon, a mely fajunk müvelődésének gyümölcseit termi. Valóban, alig lehetséges valakinek jobban örökitenie meg nevét, mintha az emberiség mivelődéstörténetének könyvébe irja azt be saját kezeivel. És az embereknek sokkal nagyobb száma előtt áll a halhatatlanság ez útja nyitva, mint a hányan arra rálépnek. Mert nem csupán a művészet, tudomány és ipar remekei s vivmányai birnak erre jogosultsággal, hanem a szerencse vagy szorgalom azon anyagi kincsei is, melyek nélkül amazok sem virágozhatnának. Elég kétségbevonhatatlan példát nyújt erre kicsiny egyházunk története, melyben a Dávid Ferencz, Szentábrahámi, Enyedi és Kriza vallásalapitó-, fentartó és irói- s a Mólnos Dávid, Mikó Lőrincz és Koronka József tanári nevének fénye mellett soha sem fog homályban maradni az Auguszt inovics, Koncz, Zsuki, Demeter, Mártonffiné, Kelemen Béni stb. dicső emléke. Az a mustármag, a melyet ők elültettek, ma már terebélyes fának árnyékát és gyümölcseit nyujtja tanintézeteink számára, melyek e nélkül elnéptelenedve, messze tulszárnyalva állanának ott a nagy verseny közepette. Avagy mi közvetlenül is a muzsák e hajlékának diszes kiépitését, tantermeinek, gyüjtemény- és könyvtárának s tornaterének felszerelését képesek leszünk vala-e az áldozatokban már kimerült erővel végrehajtani, ha Jakab Elek és Kovács János barátai által reánk figyelmessé téve, a tengeren tulról nem nyujt segédkezet azon jóltevőnk, a kinek nevét hálás emlités nélkül soha sem hagyhatjuk, valahányszor e falak közé kebli ünnepélyre szólit a felekezeti kötelesség?! Ha nem mondanám is, mindnyájan tudjátok, hogy Fretwell János angol hitrokonunkra gondolok, a kinek nevét legjobbjaink dicső koszorujába fűzve adjuk át az utókor tiszteletének.

Gymnasiumunk nem egészen száz éves multja nyomról-nyomra szakadatlan lánczolatát hirdeti az egyház- és nevelésügy-szeretet sugalta áldozatkészségnek és jótékonyságnak, melyet általában hitroko-

naink, valamint e vidék és megye lakósai — felekezeti különbség nélkül mindanynyiszor nagylelküen ujitottak meg, valahányszor arról volt szó, hogy ez egyetlen székelyföldi felsőbb tanintézetünk fejlődésének fokozatain egy lépéssel előbb segittessék. Csak igy válhatott a kicsiny kezdetből culturtényező, melynek az egyház szivében és a székelyföld nyugati határán missioszerü hivatását immár anacronismus lenne bizonyitgatni. A tényekben nyilvánuló közhangulat rég megpecsételte e hitet s a messzelátó Lázár István püspökünk ez épület alapkövének letételekor kitüzte ez irányban a követendő zászlót. S bár egyházunk kebelében azóta koronként ujabb jelszók merültek felszinre s napjainkban figyelemreméltó erőfeszitések nyilvánulnak az extensiora, melyek nehéz sikerét mi is komolyan óhajtjuk: mindazonáltal végzetes tévedésnek tartanók legtermészetesebb talajunk mivelésének és fokozatos javitásának abbahagyását.

Épen azért tartsuk nyitva a gymnasiumunk iránt nyilvánuló jótékonyság aranykönyvének lapjait, s ne hagyjuk kifogyni olaját azon világitó mécsnek, melyet elődeink mivelődés-, haza- és egyház-szeretete helyezett e pontra, hogy innen világosságot, s erősbödő fényével meleget áraszszon maga körül. Némelyek e meleget még nem ismerik, sőt a világosságot is tagadják. Ennek okát talán az alanyi hőfok depressiójában kereshetjük, a mi ne csüggeszszen a komoly, odaadó munkában és áldozatkészségben.

Most különösen egy olyan korszak küszöbére jutottunk, a mely kitartásunkat a legnehezebb próbára teendi. A jelen évben megalkotott középtanodai törvény már szentesiti azon követeléseket, a melyek eddig csak mint kegyes óhajtás éltek lelkünkben. Mert élt az a vágy, hogy rendes tanáraink száma, munkája és dijazása az eddiginél kedvezőbb arányba hozassék, hogy felszerelésünk és oktatásunk eredménye tökéletesbüljön. Élt a vágy: szaporodni látnunk azon tanerőket, a kik nemcsak kiszabott óráikon oktatják és vezetik az ifjuságot, hanem ezenkivül kifejtett munkásságuk által is vonzó hatást gyakorolnak arra — a szellemi foglalkozás becsét megismerni s gyönyöreit élvezni. Be kell vallanunk azonban, hogy igényeinket e tekintetben, jelen körülményeink között, a minimumra kellett leszállitanunk. E vélemény nem akar sem kritika, sem itélet lenni, csupán azon tényállás contatálása, hogy tanügyi eszményeinket teljességgel nem közelitik meg azon anyagi eszközök, a melyeket azok biztositására forditunk. Ebből tehát önként is az áldozatok fokozása következik, de meg a törvény is erre fog kényszeriteni. Majd illetékes helyen és formában látni fogjuk azon programmot, a melyet egyházi főhatóságunk az uj helyzettel szemben egyházközönségünk eleibe terjeszt. Tudjuk, hogy az uj helyzet ujabb akadályul szolgáland azon ünnepélyesen és hivatalosan kimondott elv megvalósitásában, hogy keresztúri gymnasiumunk fokozatos fejlesztését egyházunk érdeke követeli. De mi a nehézségek miatt az elvet feláldozni nem tartanók tanácsosnak, sőt hitrokonaink nagy többségének véleménye azt határozottan ellenezné is. Miután azonban fon-

tos dolgot egyszerü negatioval sem megakadályozni, sem létrehozni nem lehet: nincs más mód, mint ujból azon kútforráshoz folyamodni, a melyből intézetünk mindanynyiszor életerőt nyert, valahányszor nehezebb feladat megoldása előtt állott. Appellálunk a jótékonyságra, a mely száz év óta kimerithetetlennek bizonyúlt, s a mely hivatva van állandóan bizonyságot tenni az emberiség nemesebb gondolkozásáról.

Hivatkoznunk kell azon kiválóan unitárius traditiokra, a melyeket korunk materialis és minden mélységet nélkülöző ál liberalis szellemének áldozatúl dobni nem szabad. Kicsiny egyházunk kebelében csaknem csoportositani lehetne azon családokat, melyek egyike a közszolgálat, másika az anyagi áldozatok, harmadika a nálunk különös fontossággal birt nobile officiumok terén évszázadokra terjedő időn át szolgálja legszentebb ügyeinket. Hir, dicsőség és egyéni előhaladás kevéssé kecsegtethette őket: de édes érzés és boldogitó jutalom volt részökre az a közszeretet és tettetés nélküli kegyelet, melylyel hitrokonaik személyöket és emléköket körülövezték s az a tisztelet, melylyel szavuk a köztanácsban mérlegeltetett, miután mindenki tudta, hogy hiuság és önérdek nem szolgálnak rugóúl szereplésükhöz. Mekkora ragaszkodás, szeretet és összetartás melegágya volt egyházi életünk a multakban! s menynyire fokozta e hagyományos testvériség az áldozatra kész szellemet! Birjuk-e még ez örökséget sértetlenűl?! Ismeri-e ifjabb nemzedékünk azon családneveket, a melyeket nem volna szabad kegyelet nélkül emlitenie? Nem indúl-e koronként álpróféták után, a kiknek jelszava: lerombolni minden tekintélyt, összezavarni a régi összhangot s szenzálkodni olyan eszmékkel, a melyek őseink előtt mindig szentséget képeztek?! Figyeljék meg szóvivőink és az ifjuság vezetői: nem kezdettek-e feledésbe menni az unitárius traditiók, s nem hűl-e ki ezáltal a kedélyekből azon áldozatkészség, a melyre mindig bizton támaszkodhatott a testvérek egyháza?! Nem akarom prófétai siralommal jósolni Jeruzsálemünk romlását, de a régi szeretet, összetartás és kegyelet szellemét mintha nem találnám annak falai között. Vajha minden ellenem kelne fel bizonyságnak s ébredném örömteljes valóra megczáfolt képzelődésemből!

Ha a régi hit és munkás szeretet tüze közöttünk él és ujra fellobban, akkor nem féltem egyházunkat s abban gymnasiumunk sorsát sem. A mi különösen ez utóbbit illeti, annak szükségei ugy sem erőfölöttiek s ismervén azt részletesen, bátor leszek azok figyelmébe ajánlani, a kik a nevelés oltárát nem akarják áldozat nélkül hagyni.

Intézetünkben a neveltetési költségek amugy is mérsékeltek lévén: a mi a legszegényebb tanulók segélyezésére s a szorgalom és verseny élesztésére szükséges, azt tisztességesen fedezi azon 530 forint összeg, a melyet jóltevőink alapitványának kamatai évenként már is kiosztásra nyujtanak.*) Két dolog van már most, a mi figyel-

* A segély- és ösztöndij-alapok évi jövedelme külön-külön: a Koncz-alapé 200 frt (ez még növekedőben van a kamatok egy részének tőkésitése ál-

münket különösen kiváló mértékben igényli. Egyik: a meglévő tanári székek javadalmának fokozása és ujabbak alapitása, másik: a tanczél előmozditására szolgáló szerelvények gyarapitásának biztositása. — Ez utóbbi pontra nézve benső örömet okoz közhirré tehetnem, hogy ép az utóbbi napokban jelentkezett egy nemes jóltevő, a ki 40 frt évi járulékot biztositott intézeti könyvtárunk gyarapitására. Berde Mózes közszeretet és tiszteletben álló hitrokonunk ez, egyik méltó képviselője azon családoknak, melyekre fennebb is kegyelettel gondoltam, s a melyek jellemére, talentumára és munkás szellemére egyaránt büszkeséggel gondolhat a székelység és egyházunk. Én alapitványának különösen azért örülök, mert az egy oly czélra szolgál, a mely nálunk a legelhagyatottabb volt, s a mely nélkül pedig magasabb szellemi élet itten ki nem fejlődhetik. Ha gyümölcséről itélhető meg a fa, akkor ez áldozat is kellően jellemzi azon fenkölt gondolkozást, a mely lelki táplálék nélkül nem vél kellően gyarapodhatni egy tanintézetet. Már most reményünk lehet hozzá, hogy szép könyvtárunk, melyet áldozatok árán megalapitottunk s intézetünk leghivebb barátai közbenjárására a magyar tudományos akademia is hazafias pártfogásába vett, lassankint a mai kor igényeinek szinvonalára fog emelkedni.

A tanári székek szaporitására is van már némi kezdeményezés. A b. e. Gál Ábel és a mivelt lelkü Vass Miklósné, Szabó Anna alapitványa e czélra már 2090 frtra emelkedett (az elsőé külön 1550, a másodiké 540 frt). Ide sorozandó mai ünnepeltjeink egyik kimagasló alakjának ifj. Demeter Jánosnak alapitványa is, melynek folyósitott kamatai a jelenlegi javadalmakhoz 367 forinttal járulnak évenként. Ugyan e czélra szolgál a hazafiságát szenvedésekkel tetőzött Bedő Sándornak neje emlékére tett 300 frtos alapitványa is. A legtöbb és igazán életbevágó teendő azonban még mindig e téren vár az áldozni kész nemes lelkekre, mert ahhoz, hogy egy ujabb tanári szék alapját biztositva láthassuk, legalább is 10,000 frt alaptőke szükséges, a minek a Gál-Vassné alap jelenleg $^1/_5$ részét képezi.

A meg nem nevezett általános czélra tett alapitványoknak is igen jó hasznát veszi intézetünk, mert ezáltal válik lehetővé annak biztositása, hogy a kebli vegyes költségek fedezésére szolgáló tandijak magasra ne emeltessenek, a miből a tanittató szülőkre háramlik nagy előny.

Ilyen czélra közel 800 forint alappal rendelkezünk már, melyhez néhai Sándor Józsefné 150 és Pálfi Mihály hitrokonunk 100 forinttal járult.

Korunk humanistikus intézményei egyikének, egy kebli kórház szervezésének alapjához is birunk már 420 frtot, melyből 222 frtot intézetünk egyik meleg barátjának gr. Haller Józsefnek, 100

---

tal), a Mártonffyné-Koncz Juliáé 122, az Ágoston Istváné 84, az Augustinovich Sámuelé 42, a Botta Györgynéé 20, az Orbán Balázsé (a magánál tartott 500 frt alapitvány 10%-a) 50, a Rafaj Károlyé (a magánál tartott 100 frt alapitvány 8%-a) 8, a Sándor Jolán alapé 3, a Fejér Mártoné 1 forint.

frtot pedig Rafaj Károly hitrokonunknak, ez áldozatkész közügybarátnak köszönhetünk.

Ime, t. közönség, elődeink és részben kortársaink vallásos érzületének, hazafiságának, mivelődés-szeretetének hasznos gyümölcsei és maradandó emlékei! Ime az összehordott áldozatok, melyek a mi legbecsesebb traditionkat képezik: öszszekötő kapcsolatát a multnak jelennel, külső jelképét annak, hogy közös szeretetünk és legnemesebb érzelmeinknek mindig volt egy közös tárgya s innen mint gyúpontból viszsza és szétsugárzott a kegyelet és testvériség érzete mind az áldozókra, mind az áldozatok élvezőire. Ime: hogyan fonódnak a testvériség koszorújába egymás emlékét átölelő lények, a kik testi szemeikkel egymást soha sem is látták! Ime: mily lelkesülten hintenénk nefelejtset sirjára azoknak, a kiknek csak halhatatlan szellemét ismerjük! Ime az út egyik nemzedéktől a másiknak szivéig! Emlékezzetek, szeressetek, áldozzatok!

2.

Muzsnai ifjabb Demeter János èlete és alapitványa.*)

Irta és felolvasta: *Sándor János* igazgató-tanár.

Kinek egész élete közszolgálatban, a hazáért, a nemzetért, vagy valamely vallásfelekezetért munkálva telik el; kinek minden tette, még akkor is, ha tán önmagáért vitte is véghez, de végeredményében az emberiség üdvét, előmenetelét czélozta; kinek mindenek felett egy szent eszme, egy magasztos ideál lebegett előtte, ugy élni, ugy cselekedni, hogy az emberek legnagyobb részének a boldogitása eszközöltessék ezáltal, az ilyen érdemesitette magát az örökéletre.

Azonban nem minden egyes élete ilyen lefolyású. Rendeltetésünk magunkért is munkálni. A saját érdekünkben jól és becsületesen végzett munka is tiszteletes, mert ez által is hatást idézhetünk elő arra nézve, hogy ösztönt, példát adjunk másoknak a hasznos életre. Ez irányban is béfolyhatunk a közboldogság emelésére. Kiki az ő munkakörében, a néki adatott erőt és tehetséget jó szándék, és igyekezettel párositva, egyes oly tényeket is mutathat fel, a melyek képesek megörökiteni nevét s elismerést szerezni neki a jelenben ugy, mint a jövőben.

A rendelkezésem alatt lévő adatok nyomán egy ilyen elismerésre méltó embert akarok felmutatni; illetőleg élete folyását adandom elő, habár töredékesen is, és végül kiemelni azt a tettét, a mely parancsolja, hogy szóljak, beszéljek róla, mert az őt a halhatatlanok közé emelte. Nem országokat kormányzó, nemzeteket igazgató, vagy hóditó sergeket vezérlő emberről leszen szó, hanem egy székely családból származott egyénről, kinek neve fenáll, mig leszen hazánkban

---

*) Azok a levelek, jegyzőkönyvi kivonatok s más okmányok, a melyekre e leirásban hivatkozás van, láthatók a székely-kereszturi unitárius középtanoda levéltárában.

unitárius vallásközönség és áll e gymnasium. Ez ember muzsnai ifj. Demeter János.

Ifj. Demeter János született 1788-ban october 1-én Muzsnában, Udvarhelymegyében. Szülői voltak Demeter János és Győrfi Mária. Apja armális székely családból való és muzsnai birtokos, anyja pedig maros-vásárhelyi születésü polgárleány. Apja fiatalkorában Mező-Sámsonban udvari hivatalt viselt. Ez idő alatt ismerkedett meg Győrfi Máriával, kit nőül vevén, hazajöttek Muzsnába lakni, s itt született egyetlen gyermekök János.

Az ifj. Demeter János tanulását Muzsnában kezdette. A sz.-keresztúri középtanodába 1802-ben jött s itt tanult 1810-ig; a mikor is, bevégezvén az itteni tanfolyamot, kolozsvári iskolánkba ment át. Ötön mentek ez évben Keresztúrról Kolozsvárra.

Minő eredménynyel tanult Sz.-Keresztúron, arról nem szólhatok, mert abban az időben a classificationalis protocollumban csak annyit irtak bé: promoveáltattak ezek s ezek. Ő minden évben a promoveáltak között van, a miből következtethetjük, hogy sikerrel tanult. Kolozsvárt pedig az akkori érdemsorozati jegyzőkönyv tanusitása szerént, négy éven keresztül minden tantárgyat jó eredménynyel tanult.

Kolozsváron a seniori matriculában, mely kezdődik 1721. mart. 8-án s lejő 1867. jul. 1-ig, ifj. Demeterre nézve a következő feljegyzések vannak: „1813 5a 7 bris fit juratus. 1814. fit praeceptor Syntaxeos; dein frequentat jura; mox praeceptor Theologiae, dein Exactor. Praec. Hebr., tandem fit cancellista. Insp. Jurium. Com. Degenfeld.“ De nemcsak ez, hanem más adatok is vannak arról, hogy özv. gróf Degenfeld Miksáné, gróf Teleki Anna, kutyfalvi uradalmában lett praefectus. Azonban e lépése napját, adatok hiányában, meghatározni nem tudom. Anynyi bizonyos, hogy Kolozsvárról eljőve, még azon évben praefectusnak ment. Ez történt 1816-ban s tartott a szolgálat 1835-ig, a mikor betegsége miatt hazament Muzsnába. Praefectusi hivatalt viselt e szerént 18, vagy 19 évig.

Ez évek alatt állandóan Kutyfalván lakott. Innen járta bé a gr. Degenfeld-féle magyarországi uradalmakat, Erdőszádát s másokat, hogy felügyeletet gyakoroljon. Ez útjairól számtalanszor beszélt betegsége idejében Muzsnában, s különösen emlegette, hogy a midőn először ment Magyarországra az uradalmakba s megtudták ottan, hogy ő unitárius, bámulták, csodálták, hogy nincsen szarva. És ez történt a 19-ik száz első felében, a mikor az unitárius vallás e hazában csaknem 300 éves volt. Hitünk ragyogó napja fényét bé nem homályosithatván elleneink, minket, a kik e hitnek követői voltunk, szarvval biróknak hirdettek, remélve, hogy igy hitelveink nem fognak nagy hóditást tenni.

Ifj. Demeter János családot nem alapitott; de azért könnyelmü életet nem folytatott. Kötelességeinek lelkiismeretes elvégzője; szorgalmas és takarékos volt, mutatja az, hogy 1834. ápril 8-án bethleni gróf Bethlen Sándornak Muzsnában lévő jószágát hatezer Rfrton,

minden Rfrtot három ezüst huszassal számitva, megvette zállogjára olyformán, hogy nyolcz évig senki ki ne válthassa. A kiváltás azonban később sem történt meg. Ifj. Demeter a birtokba beigtattatott udvari tiszt Kakasi Gergely, és derzsi Derzsi István s agyagfalvi Bardoczi Elek assessorok jelenlétében irt év ápr. 11-én.

Ezután, nem sokára, 1835-ben betegség találja s hazamegyen Muzsnába, a hol csaknem 3 évi szenvedés után meghalt. Porai a muzsnai temetőben nyugosznak. Mintegy két méter magas sirkövén e felirás van: „ifjabb tekintetes Demeter János Praefectus ur fekszik itt őshoni sirja ölében, élt 50 esztendőt, meghalt április 19-én 1838-ban. A temető Muzsna délnyugoti oldalán van: emelkedett, száraz hely. E 900 □ öl területü temető helyet szülői ajándékozták a muzsnai unitárius ekklézsiának. Apja bal, anyja pedig jobbfelől fekszik mellette. Apja 87, anyja pedig 80 éves korában halt meg; mindketten 1848-ban.

Az ifj. Demeter életében és elhunyta után is egy kevés ideig, gymnasiumunk, valláközönségünk nem tudott semmit arról, hogy benne egy nemes szivü jóltevőnk élt és hunyt el. 1838. julius 5-én Tömösvári Sándor, gróf Degenfeld Ottó udvari tisztje, Szász-Vesszősről levelet ir Sz.-Keresztúrra Koronka József igazgatótanárhoz, melynek rövid tartama ez: Szolgáltam a mostani principálisom ő nagyságát muzsnai ifjabb, már néhai Demeter János urral 12 esztendeig; a ki Muzsnában 15 ezer váltóforinttal bethleni gróf Bethlen Sándortól egy rész jószágot zállagositott; hanem e szerzés után leveré a betegség s a mint értesültem f. évi ápr. 19-én meghalt. Ez a nevezett és tisztelt néhai ur egy jólelkü igaz és háladatos keresztény vala. — 1835-ben, a mikor a betegség egy véletlen guttaütéssel érkezett meg, a melyből aztán kiócsult, Kutyfalván, senkitől nem ösztönözve, regius urakat hivat magához és beteg-ágyából, tulajdon szájával egy szép testamentumot diktál s tulajdon kezeirásával meg is erősiti, azon tizenöt ezer Rfrton szerzett jószágról, a melynek nagyobb részét testamentaliter hagyja a sz.-keresztúri gymuasiumnak és tanitóprofessorának, egy részét pedig a muzsnai ekklézsiának. Mindezeket elrendelve megerősiti s azután engemet maga eleibe parancsolt s az egyik regius urral előttem szóról-szóra felolvastatta. Ekkor a testamentum bepecsételtetett és tulajdon ládájába tétetett általam. Ez a testamentum ma is megvan Muzsnában a szülőinél. En szolgálatban és távol lévén, most nem mehetek Muzsnába. Itt felhivja a Koronka professor figyelmét, hogy nála lehetne e testamentum legilletékesebb helye, mert valaki igen könynyen kitekerheti a nyakát. Ámbár, irja tovább, én a testamentum foglalatját szóról-szóra tudom. E testamentumban van az is, hogy nekem a szülőire életökben legyen gondom. Ezt a néhai, édes apja, anyja és Hadházi János muzsnai pap előtt is számtalanszor nyilvánitotta; hozzátéve azt is, hogy a testamentum tartalma szerént, a jószág mind a nemes gymnasiumnak, mind pedig az ekklézsiának által adassék általam annak idejében és ugy használtassék, a mint a meghalt elrendelte. Kéri tehát Koronka professort, hogy tegyen ez ügyben valami lépést.

Koronka professor ir Hadházi János muzsnai papnak a Tömösvári levele következtében s azt is felhozza, hogy a közelebbi zsinaton e hagyományt és ennek mikénti állását béjelenteni akarja. Mire Hadházi 1838. aug. 14-én válaszolja: nincsen semmi veszély és okot sem lát arra, hogy a zsinatban előterjesztessék. Ha Tömösvári béjő, akkor a testamentumot jó securitásba tehetik.

1839. febr. 14-én Tömösvári Sándor és Koronka József Muzsnába mennek; a végrendeletet megvizsgálják s azt éppen ugy találják, a mint ifj. Demeter János kiállitotta volt. Felolvastatott Rácz Gergely és Zongor István tanuk előtt. Tartalma megtudatván, Koronka és Tömösvári kérték eredetiben, vagy másolatban a testamentumot, de az id. Demeter János megtagadta azon okból, hogy maga és hitvese életök végéig a testamentum szerint azon jószág jövedelmét haszonélvezik s még azon jövedelmekből némely passivum debitumok depuratioja is kötelessége lévén, ennélfogva élete végéig magánál tartja. De, hogy biztositva legyenek azok, a kiket e véghagyomány illet, hogy e véghagyományi irás elveszése, eltévedése által károsítva ne legyenek, id. Demeter János leköti ősi benvalóját minden utána járandóival együtt 15 ezer Rfrtig s erről kötelező irást ad Rácz Gergely és Zongor István hites táblabirák tanuskodása mellett. A végrendelet pedig öt pecséttel u. m. Koronka, Tömösvári, Hadházi és a két tanu pecséteivel lezárva id. Demeter Jánosnál maradott. Számbavétetett ez alkalommal a már néhai ifj. Demeter János passivuma és activuma is. Passivum öszszesen, leütve 744 frt 53 kr activumot, 4366 VR. frtot és 37 krt tett.

A mint látszik id. Demeter János is szép vagyonnal rendelkezett. E mellett haszonélvezte a fia által szerzett Bethlen-féle birtokot is.

1835. tavaszán, midőn ifj. Demeter Muzsnába hazament, utána hajtották számos marháit és egy egész ménest, a melyben gyönyörübbnél-gyönyörübb faj csikók voltak. Jól emlékeznek erre ma is a Muzsnában élő öreg emberek. Nagy marha-állomány és tekintélyes birtok jövedelme felett rendelkezett ifj. Demeter. Ezekből akarta tisztázni a már emlitett terheket, melyeket, a mint kitünik, a birtokra nem fektetett a végrendeletben, hanem csak a jövedelemre, hogy igy épen, tisztán maradhasson az egész hagyomány a sz.-keresztúri gymnasiumra és a muzsnai ekklézsiára.

A betegség és halála ennek tisztázásában meggátolta. Orvosok és gyógyszerek inkább vették igénybe a jövedelmet s a teher megmaradott. Szülői, az ő halála után, tiz évig haszonélvezték a szerzett jószágot. Ez idő alatt is a jövedelem elment s a teher maradott. Ekkor az id. Demeter János, a kinek fia végrendelete keze között volt, érezvén élete vége közeledtét s meglehet azt is, hogy semmit sem törlesztett a terhekből, melyre pedig kötelezte volt magát 1839-ben, s másfelől öcscse Demeter Mihályt is tekintve, holmi rokonsági érdek is szerepelhetett, vagy tán e hagyomány történetében nagy szerepet vivő Rácz Gergely táblabiró adott holmi tanácsot az öreg, akkor már 86 éves Demeternek s e hatások következtében a történ-

hetett, hogy 1847. junius 10-én id. Demeter János a fia végrendeletét megsemmisitette, melynek biztositására 1839-ban minden ősi vagyonát lekötötte volt, csak azért, mert fiáról terü is maradott hátra, ennek végrendelét semmitérőnek, érvénytelennek, ugy a végrendeletre és az iránt tett minden kötelezvényeit, akárhol és akárkiknek tette, ünnepélyesen, általánosan visszahuzottaknak nyilvánitja, minden törvényes erejökből s kötelezésekből kivetkezteti. És ezeknek előre bocsátása után a következőleg végrendelkezik:

De azonban szeretett fiamnak emlékét apai szivvel tekintve, végrendeletemet hiven megteendő a következőkben, nem mulatom el nyilvánitani azt, hogy néhai szeretett fiamnak munkás élete s szorgalmának gyümölcse, csaknem mindent ide értve, tizezer VR. frtra ment. Itt aztán leirja, hogy ezzel és az ehez kölcsönzöttel vette a muzsnai, már emlitett jószágot, a mely vásár miatti teher ma is megvan. Tehát — irja — a tiszta és álló tizezer VR. frt menynyiségből hagyok és kötök a nemes Szitás-Keresztur-falvi unitárius gymnasiumnak váltóban hatezer R. frtot, vagy a zállogolt jószág $^3/_5$ részét olyformán, hogy ez csakis az én és szeretett nőm elhunytunk után egy év mulva fog a gymn. birtokába menni és adatni. Ezen egy évi jószágjövedelem, minket aggott és tehetetlen állapotunkban ápoló szeretett öcsénk Demeter Mihálynak menvén. Azontul a már érintett tőkének évenkénti fele kamatja 180 R. frt a gymn. rendes tanárának, a másfele 180 R. frt a gymn. czélarányos szükségeire fordittassék: vagy a jószág jövedelme e szerént használtassék fel. Hasonlólag hagy a muzsnai unitár. ekklézsiának 4 ezer VR. frtot, vagy a jószág $_2/_5$ részét. Ez is haláluk után egy évvel menjen át. A kamat, vagy jószág jövedelem felerészét vegye az ekklézsia, fele részét pedig a pap.

A végrendelet 3-ik pontjában előszámlálja a terheket u. m. enyedi tanár Péterfi Lászlónak 3422 VR. frt, a zselléreknek 1180 VR. frt, összesen 4602 VR. frt. Ez a már előbb emlitett adósságnál nagyobb összeg; hihetőleg kamatok is vannak hozzászámitva. E teher törlesztésére a jószág negyedrészét rendeli: vagy pedig ha a gymnasium és ekklésia részesedésök arányában letörlesztik, akkor a negyedrész jószág is nekik megyen át. A zsellérek pénzének kamatja fizetődik az által is, ha hetenként nekik egy-egy napi szolgálat elengedtetik. S a falu határán és a közelebbi vásáros helyeken kivül semmi uri szolgálatra menni nem tartoznak, a mig az 1180. VR. frtot viszsza nem kapják.

Itt megjegyzem, hogy ez a jószág az ifj. Demeternek történt elzálogositás előtt gr. Haller Jánosnak volt hasonlólag eladva s a muzsnai zsellérek gr. Haller zoltáni uradalmába is jártak munkát végezni. E szolgálat a távolság miatt kellemetlen levén, hogy ez megszünjék, szivesen kölcsönözték a zsellérek ifj. Demeternek a már érintett öszszeget a birtok megvásárolhatására.

A negyedik pontban végrendeleti végrehajtónak van téve décs-

falvi Rácz Gergely ur. Az 5-ikben irja, hogy a tőkét semmi czim, szin és forma alatt nem szabad elkölteni, a felsőbb hatóság számadása alá rendelvén. S végül ez áll: ezen szent és istenes czélból tett hagyományomat, keblem mélyéből kivánom és ohajtom, hogy mind a nemes gymnasium, mind a nemes egyház évezredeken keresztül éldelje és használja s legyen segédrugója a fejlődő emberiségnek és haladó világnak, legyen egy szegletkövecskéje az erkölcsi nagy világ alkotmányának.

A következő évben elhalt id. Demeter János nőjével együtt. Megkezdődvén a szabadságharcz, iskoláink szünetelnek s a haza ügye lett legelső mindenek előtt és igy az emlitett végrendeletet illetőleg nem történt semmi olyan lépés, mely feljegyzésre lenne méltó, egészen 1850. február 2-ikig, a mikor is végrendeleti végrehajtó Rácz Gergely megjelenik Muzsnában s a végrendeletet felbontván, a még mind meglévő adósságba Péterfi László örököseinek, — mert Péterfi Lászlót az oláhok megölték volt 1848-ban, 61 éves korában, — u. m. Péterfi Juliánna és Sára asszonynak*) becsültetett 26 szekér szénát termő kaszálót és 5 vékás szántót. A zselléreknek pedig, a kik kölcsönt adtak volt, 8 szekér szénát termő kaszálót és 1 vékás szántót. Ezeket mindnyájan az elbecsült birtokba be is igtatta.

A gymnasium és a muzsnai ekklésiára nézve megjegyzi a végrehajtó: a forradalmi idő, a fölszabadulás nagy csorbát és csonkulást ejtett, t. i. tizenegy zselléri teleknek felszabadulásával. Azért a gymnasium és egyház a hagyományozott mennyiségekbe, csakis a megmaradott birtokoknak részökbe jutandó illetőségök évenkénti hasznát élvezendik, mig ebbeli csonkulásuk egy jövő kárpótló országos bizottmánytól ki fog egyenlittetni.

Hogy a hagyomány története annál világosabb legyen, szükségesnek látom röviden megemliteni, mi módon volt — ha volt — adósa ifj. Demeter János Péterfi László enyedi tanárnak. Ifj. Demeter Péterfi László tanártól nem kölcsönzött, hanem igen özvegy Degenfeld Miksáné Teleki Anna grófnőtől 4 ezer VR. frtot 1834. máj. 20-án; tehát azután 42 nappal, hogy a muzsnai jószág árát gr. Bethlen Sándornak ki is fizette volt. Az ifj. Demeter a kölcsönzött öszszegből egy ezer VR. frtot még az évi aug. 12-én — tehát 84 nap nap mulva — visszafizetett, a mint ezt bizonyitja gróf Teleki Anna eredeti nyugtája az irt időről. Az elmaradott adósságról való irás a Péterfi László kezébe került, melyről ő és örökösei azt állitották, hogy a grófné adta át bizonyos tartozásába oly formán, hogy az Péterfinek fizettessék ifj. Demeter által. Azonban az adósságlevélben semmi ilynemü megjegyzés, vagy valami más átadási irás nem volt e tartozásról; tehát az átutalványozás csak szóbelileg lehetett, a mint e hagyományhoz tartozó iratokból kitünik.

Péterfi László gr. Degenfeld Miksa fiainak, Imre és Ottonak

---

* Ezek egyike Székely-Udvarhelyen lakott, a hol a hetivásárok napján adta és kapta Rácz Gergely a szükséges utasitásokat, felvilágositásokat.

volt nevelője s ezekkel ment Németország akademiáira.*) A szájhagyomány ezzel köti össze a leirt tartozásos ügyet. Valószinüség van benne. Csak az egy kissé feltünő, hogy Péterfi László 1810-ben lett a Degenfeld-fiuk nevelője és e megjutalmazás csak a harminczas évek vége felé éri őtet, s szinte hihetetlen is, hogy egy gr. Degenfeldné oly hosszu ideig adósa legyen Péterfi Lászlónak, a nevelőnek. De térjünk vissza s lássuk mi történt tovább.

Rácz Geryely végrendeleti végrehajtó önfejüleg megtévén a birtok felosztását, e lépés ellen Koronka professor a szükséges folyamodást megtette a Sz.-Kereszturon létező császári alkerületi biztossághoz. Itt és Sz.-Udvarhelyen is a Districts-Commando-nál a lett az eredmény, hogy a gymnasium és ekklésia a jószágnak háboritatlan birtokában maradjon. Az adósságkövetelők pedig utasittattak a rendes törvényszékek felállitásáig halasztandó várakozásra. És igy a Districts-Commando határozata erejénél fogva a Rácz Gergely végrehajtói eljárása megsemmisittetett. Ettől kezdve 1856. mártiusig a gymn. és muzsnai ekklésia haszonélvezte az egész jószágot. Ez idő alatt bevett a birtok hasznából a gymnasium 510 frt 72 krt és Koronka igazgató is 510 frt 72 krt osztr.-értékben.

1856. mártiusban kezdik meg a követelők a pert s tartott 1857. január végeig, a mikor is a törvényszék az id. Demeter János testamentumát tévén itélete alapjáúl, azt határozta, hogy az ifj. Demeter János adósságait fizesse a gymnasium és a muzsnai ekklésia.

Az egyházi felsőbbség ez idő szerint nem volt értesülve a hagyományról, sem az e felett kifejlődött perről. E pert Koronka professor folytatta a gymn. részéről s végkimenetele a lett, hogy az előbb emlitett itélet t. i. az adósság törlesztése nem hajtatván végre, 1858-ban a birtok elárvereztetett, még pedig nagyon potomáron, 1518 frt 9 kron.

Az árverezés kezdete előtt kihirdettetett, hogy a birtokból unitárius ember ne vegyen, mert pénzét elveszti. E praktika ki müve volt, nem tudom; jóllehet kétféle hir szárnyalt erről azután, melyekről adat van kezemen. Mindkettőt ugyan, de legfőképen azt, a mely Koronka nevével van összefüzve, teljesen alapnélkülinek, hihetetlennek tartom. Legvalószinübb, hogy annak esze működött itt is, a ki e hagyományt anynyi zavarba hozta. Az ördögi terv, czél el lett érve, a birtokból nemhogy a gymnasium és ekklésia, de unitárius ember még pénzével sem kaphatott. Megvették nagyon potomáron a más felekezetbeliek s szászok s birják maig is békességgel.

A Consistorium 1857-ben hallomás utján értesülvén a Demeter-hagyományról és perről, 460. sz. a. keményen leir Koronka József igazgatóhoz s az ügyről felvilágositást kér és egyszersmind a perhez tartozó iratok felküldését is megsürgeti. Koronka megküldi, megirja a szükségeseket s a Consistorium a további intézkedéseket megteszi, kezébe vevén az ügyet. Az 1859-iki Kolozsvártt tartott zsinati főta-

---

* Lásd P. Szathmáry K. Bethlen főtanoda története 313 lap.

nács august. 30-iki ülésében 23. jk. sz. a. pedig a következő végzést hozza: a 460—1857. E. K. T. sz. a. bőven felfejtett indokokból, maga részéről is hibáúl teszi ki, főkép Koronka József kereszturi igazgatótanár atyánkfiának az ezen tömeg és ezt illető ügyek körüli eljárásában felötlő mulasztásokat és vétségeket u. m.:

a. hogy az id. Demeter János által tett véghagyományról a végrendelet felküldése mellett az E. K. Tanácsot annak idejében nem értesitette.

b. hogy az ezen véghagyományos tömeg ellen a Péterfi László örökösei által a tömegre nehézkedő adóssági tőke és kamatja felvételére inditott nagyfontosságú tömeges keresetről, a terhelő itéletekről, a per kedvetlen kimeneteléről s a megkezdett törvényes executióról tudósitást nem adott. A kereset védelmét önfejétől elfogadta, megtette; abban jelesen azon ellenvetést, hogy a hagyományos tömeg, mint urbériséget vesztett birtokos ellen, a tőkeösszeg törvény szerint fel nem mondható, megtenni, a követelt kamat egy részének régebb történt kifizetését kimutatni elmulasztotta, s a szerént a dolgot oda menni engedte, hogy ezen adósságos követelés és okozott temérdek perköltség, nemcsak a szép hagyományos tömeget közárverési potomárban, hanem az utalványozott urbéri kárpótlás egyrészét is elnyelte, — holott ha az E. K. T. mindezekről azonnal és idejében értesül, sikerithette volna azt, hogy a hátrálék nehány száz frt kamat kölcsön vett pénzből is kifizetve, a tőke urbéri kárpótlási kötelezvényekkel névértékben törlesztessék és igy a hagyományozott szép kiterjedésü jószág a végrendelkező által intézett szent czélokra megmaradjon.

Mindezen mulasztások és vétségek a tárgy körüli eljárásokból és a perfolyta-levelekből annyira nyilvánvalók, hogy az egyh. Főtanács a K. Tanács elől idézett határozatával egybehangzólag Koronka József tanár atyánkfiát az okozott kárról felelőssé tenni, reá nézve a kártéritési kötelezettséget kimondani nem kételkedik; mindazonáltal megtekintve ezen atyánkfiának huzamos hasznos szolgálata által a nevelés körül szerzett csoportos érdemeit egyfelől, másfelől pedig megfontolva azt, hogy tanár atyánkfia nem szándékos rosz akarattal, hanem a törvénykezés körüli járatlansága által okozta e károsodást, az E. Fő T. kegyelem utján a kártéritést elengedi.

Kérdésbe jöhet, hogy ezen sok zavar és per után mi és menynyi az, a mi már a Demeter-alapot teszi; és mi adott okot nekünk arra, hogy a jóltévők ez emlék-ünnepélye egyik és legfőbb pontjáúl éppen az ifj. Demeter János élete és alapitványa szolgáljon. A végeredmény látható idézett zsinati jegyzőkönyv 5-ik pontja alatt 31—1859. sz. alatti törvényszéki határozat egybefüggőleg a 112—1859. sz. alatti határozattal a Péterfi-örökösöknek a hagyományos tömeg elleni követelések megállittatott a. tőkéül 1368 frt 48 kr, b. $6^0/_0$-os kamatúl 1847. sept. 1-től 1857. dec. 5-ig 841 frt 48 kr, c. perköltségül 142 frt $31^1/_2$ kr, összesen 2353 frt $7^1/_2$ kr pengő pénzben.

Ebből törlesztetett a véghagyományos jószágból közárverezés utján bekerült összeg 1518 frt 9 kr; a még fenmaradó 834 frt $58^1/_2$

kr követelés a kárpótlásból fizettetett. Ugyanis vesztett urbériségek kárpótlási czime alatt utalványoztatott az országos földtehermentési bizottmánynak oct. 17-én 1857-ben 5353. sz. alatt tőkéűl és kamatúl 1858. januar 1-től folyó kamatszelvénynyel ellátott államkötelezvényekben 3844 frt 36 1/2 kr, miből az árverezés utján bejött összegen felüli követelés kifizettetvén. marad véghagyományos tömegnek 3009 frt 38 kr. pengőben.

Ez összeget a zsinati főtanács tőkésitendőnek határozta s gyarapodott 1869-ig 6329 frt 94 krra, melynek kamatja a végrendelet értelmében 2/5 részben a muzsnai ekklésia és pap, 3/5 részben pedig a sz.-kereszturi gymnasium és igazgatója javára 1869 ben 168. sz. a. az E. K. T. 1870 kezdetével megindittatott. A kamat 338 frt 89 krt tett.

1870-ben a Demeter-hagyatékból 6000 frt utólagos kárpotlás jött, melynek 293 frt évenkénti kamatja az évi E. K. Tanácsi 112. sz. a. az illetőkre nézve a már ismert részesedési arányban folyóvá tétetett. Összesen tehát 631 frt 89 kr adatott ki a Demeter-alap kamatjából évenként.

A hagyomány élvezésében nem történt semmi változás 1875-ig, a mikor is az E. Főtanács 94/2 sz. alatti határozatával a kereszturi igazgató részét benmarasztotta a közpénztár javára, — a mely addig mint igazgatói fizetés szerepelt, — oly formán, hogy rendes tanári fizetéséből ennek megfelelő összeget vont le s igy a Demeteralapot beolvasztotta rendes fizetésébe. Ez idő szerint mint igazgató, érdekelt levén, nem kivánok semmi megjegyzést tenni ez eljárásra.

Az egész Demeter-alap ma teszen 12,950 frt 78 krt oszt. értékben. Ennyi és ekkora öszzeg az, melynek kamatja 3/5 részben a sz.-kereszturi gymnasium és 2/5 részben a muzsnai ekklésia javára jótékonyan foly be. Hogy mily nagy nehézség, sok küzdelem járult e hagyományhoz, a felsoroltakból kitünik.

Volt-e joga az id. Demeter Jánosnak fia végrendeletét elszaggatni, a melyben csak a fiu szerzemény vagyonáról volt szó és nem az apa kezén levő ősi birtokról, és a már fia által rendes, törvényes formában eltestált javakba magát örökösnek tekinteni és az ingóságokra fektetett terheket, a melyeket fia végrendelete szerint annak kellett volna kifizetnie, a ki ingóságait örökli, ezt kikerülve, az ingatlanokra tenni által azokat: ezeknek vitatásába nem elegyedem. czélom inkább a tények felsorolása, nem annyira kritizálása.

Emlitve volt fennebb, hogy id. Demeter János kötelezvényt ad fia végrendelete épségben tartását illetőleg; akkor semmi olyan körülményt nem emlit fel, a mi őt e végrendelkezésben sértené, sőt elismeri, hogy fia adósságainak tisztázása az ő kötelességévé van téve, mint haszonélvezőnek. Tiz évig haszonélvez. Ez alatt fiut fogad maga mellé, hogy ápolja őt és nejét. Az adósság törlesztése maradott, de ugylátszik, gondolkozott a 80 éven jóval felül levő öreg ember, hogy sem szeretett öcscse, Demeter Mihály érdeke, sem pedig elhunyt fia emléke sértve ne legyen erősen. E küzdelmek között hozzájárul a kisértő Rácz Gergely személyében, ki, a mint lát-

szik, minden actusnál jelen van s azonkivül a Péterfi-örökösöknek útmutatójuk volt a per megkezdése előtt is és felhatalmazottjokként szerepel a perben. Elismerteti az id. Demeterrel a Péterfi Lászlónak való tartozást, kinek eddig sem gr. Degenfeldnétől, sem pedig ifj. Demetertől nem volt semmi okmánya e tartozásról s igy reménye sem lehetett neki, sem örököseinek ennek megkaparithatásához. E Rácz Gergely, a ki ellen Koronka József bűnvádi keresetet akart inditani s azt az E. K. Tanácsnál is sürgette, oly végrendelkezést tétet a már második gyermekségre jutott emberrel, a melynek alapján biztos fogantyujok legyen a Péterfi-örökösöknek a fellépésre.

Mi történt tovább, tudjuk. A pert előidéző okokat, a bonyodalmak szerzőinek gondolkozásmódját, s a rosz kifejlődést eszközlő lépések mibenlétét mellőzzük a lehetőségig. Ezekkel együtt fel kellene emlegetni az akkori politikai viszonyokat, törvénykezési rendszert s az igazságot szolgáltató közegek értelmi felfogását. Nemzeti jogaink eltiprási idejét kellene szellőztetni; azt az időt, a melyben a protestáns iskolák, egyházak s azok között a mienk is korlátoztattak, szorittattak az absolutismus által; mert az azokban hirdetett, tanitott szabadeszmék, gondolatok az absolut-kormánynak romlására lehetnének; illetőleg, az innen sugárzó világosság sértette a szemöket. Ezek elnyomása, vagy legalább hosszu időre való megdermesztése volt czélozva, a midőn a mi létezhetésünk is bizonyos mennyiségü vagyon kimutatásához volt kötve. Kiapadhatatlan áldozatkészségünk megmentett!

E szomoru korba esik a Demeter-hagyomány megindulhatására nézve a kevésbbé szerencsés kifejlődés. A kettős szerencsétlenség részletesebb körülményeinek felsorolását tehát elhagyva, e hálaünnepélyünk alkalmával, foglalkozzunk inkább az alapitványt tulajdonképpen létesitő ifj. Demeter Jánossal és azon nemes gondolattal, intentioval, a mely nála folytonosan megvolt. Egy közönséges armális székely családból fölemelkedik, ha a ministerségig nem is, de addig, hogy esze után tisztességes vagyont gyüjt. Egyes embert szolgált, de közhasznu lett munkássága, mert termése első zsengéjét az Urnak áldozta, t. i. nem az öröklött, de azon vagyont, melyért ő fáradott, melyet ő szerzett, vallásfelekezete oltárára tette, a midőn e gymnasiumnak és a muzsnai ekklésiának hagyományozta. Nem az önző magasztalás szól belőlem a midőn róla igy beszélek, de mint nemzetem, felekezetem egy tagja, erkölcsi kötelességemnek ismerem, tartom, az érdemnek megadni azt, a mi illeti.

Segits magadon s Isten is megsegit. Erre voltunk s vagyunk utalva mi unitáriusok eleitől fogva. Az önsegély nagy szerepet játszik vallásunk, iskoláink történelmében. Ifj. Demeter János ez iskola életének első tizedében tanult itt, a midőn ez még a kezdet nehézségeivel küzdött. Hogy létesült ez, tudjuk, már sokszor fel volt emlegetve. Miből? Semmiből? Nem! Hitrokonaink, az egyesek áldozatkészségéből; tehát abból a nagy tőkéből, a melyre van alapitva existentiánk; a melynek nem szabad elfogyni, elapadni, ha állani kiván egyházunk. Ifj. Demeter látta a nagyobb és kisebb ál-

dozókat, és az itteni hiányokat, szükségeket nem hallomásból, de látásból ismerte, s az áldozatkészség, buzgóság korán, már élte kezdetén megtermékenyitette lelkét azon példákban, a melyek előtte állottak. Az ezen iskoláért lobogó szent tüz melegét felfogta, de nemcsak, hanem meg is tartotta egész életén keresztül.

Családja nem volt, de azért nyomtalanul nem halt el; oly magot hintett, a mely évszázakon keresztül gyümölcsözik. Az idő tova siet, magával viszen mindent. Boldog, ki oly tettet vihet véghez, a mely megáll mindvégig s igy azt a kort, a melyben élt, halhatatlanná teszi s mintegy drága örökséget adja át az utódoknak, hogy abból tanulságot, lelkesedést vegyenek és a régi fénynél uj szövétneket gyujtsanak. Igy magaslik ki egy-egy tettekben gazdag kor a többiek felett. Jaj az utókornak, ha az ily idők értékét nem tudja kellőleg felfogni!

Szeretjük mondani, hogy vallásfelekezetünkre nézve Kolozsvár a s z i v. Jó, legyen, csakhogy Sz.Keresztur ennek az egyik kamarája. De e merengés nem elég! V é r k e l l, mely az életmüködést van hivatva meginditani! E vér a pénz első sorban. Tudta ezt jól ifj. Demeter János is. Abban az időben tanult itten, a melyben gyenge anyagi vagyonnal rendelkeztünk. Egy tanárnak évi fizetése 200 mfrtot tett s azt se kapta rendesen. Hogy is tarthatta fenn magát? kérdhetjük, a kik most hozzájok képest némileg jobb körülmények között vagyunk. Szerényen, szegényesen, de mégis tisztességesen az akkori viszonyok között.

Idők teltével javult helyzetünk. E javulhatás reményében müködtek elődeink. Iskoláinknak a haladó világgal kellett és kell haladni. Ez intézet és ennek ügyei is gondozás alatt állottak, de eszközei, rugói még most is szaporitást, javitást kivánnak. Ez tehát nem bevégzett, csak folyamatban lévő. A czél nemhogy elérve volna, de csak törekvés van arra, hogy eléressék. Az ehez kötött remények, ha részben valósultak is, de még sok vár valósulásra. Mi arra vall, hogy hiányzik ezekre nézve az eszköz s várja az ősökhöz hasonló, méltó jóltevőket, a kik gyámolitsák, támogassák. Onnan vár, ahonnan eddig is kapott, e g y e s e k t ő l; azoktól, a kiket nemcsak az értékpapirok, vagy a gabona ára emelkedése, de az erkölcsök mikénti állása is érdekel. A kik áldoznak, mert kellő erkölcsi erővel birnak.

Csak a nagy és nemesen érző lelkek fejthetik ki a nagy eszmét! Ifj. Demeter János is ezek közé tartozott! gazdag erkölcsi erőben, nemes lélekben. A talentumot nem ásta el, hanem gyümölcsöztette s itt hasznositotta ez iskolánál.

Alapitványa történetét a lehetőségig részletesen tárgyalám. Sok balfelfogást lehetett és lehet hallani erről, főképpen azon per miatt, a mely ezt megcsonkitotta. Kritikus korban lett volna hivatva e hagyomány segitni szükségeinken s tán éppen ezért is vádolják Koronkát élesen némelyek. Leirásomból kitünik, hogy a vád méltatlan. Őt rosz akarat nem vezette, csak az volt egyetlen hibája, miszerint azt hitte, hogy a pert neki kell folytatni, mint a gymn. igazgatójának. Ő szent kötelességet vélt teljesiteni, a midőn a gymn. érdekében sik-

ra szállott. A mint főgondnok Nagy Elek is irja 1857. dec. 23-án: „hogy Koronka igazgató ur bona fide és teljes igyekezettel járt el, sokat fáradott, azt sem én, sem más kétségbe nem vonhatja.“ Ötven éven keresztül ugy szólva egyedül emelte ez iskola tan-, és gazdasági ügyeit, nagy szellemi erővel és kellő sikerrel, melyet bizonyithatnak számos tanitványai egyházunkban. Ő tehát, a ki annyi munkát kitünően hajtott végre, ezt is jó rendbe akarta hozni, de nem sikerült. A valódi hiba másban volt. Nem az adósság nem fizetése, de éppen a letörlesztése onnan és az által, a honnan rendelte volt ifj. Demeter János, ez volt főtörekvése Koronka Józsefnek.

Sok zavar, per látható ez alapitvány történetében. A nemrég mult időkben is egy adóstól perrel kapá meg a gymnasium az ez alapból kikölcsönzött összeget, és jelenleg is egy részecskéje guttaütésben szenved. Azonban e sok per, zavar semmit sem von le az alapitvány becséből s az ifj. Demeter János érdeméből; jóllehet nem az ő, de az apja testamentumán succedáltunk, de nem az apja, hanem az ő vagyonában. Az érdem mindenesetre azé, a ki a vagyont gyüjtötte, szerezte s igy, mint tulajdonos, azt először közczélra ajándékozta. Nem mindennapi az ő tette; ritka! Az ily nagyobb mérvü segélyezés csaknem egyetlen ez iskolánál. Lelkesitő, gyujtó példaként áll az iskolánk történetében. Értékét neveli az is, hogy éppen e vidéki intézetet tartotta szeme előtt az alapitványozó; s oly czélra, oly formán tette, hogy ez által az intézet fejlesztessék, erősödjék. Szóval, ő teljesen az iskola javára rendelkezett.

Sokan eszközöltethethetik a nevelést, tanittatást fényes városokon; de még szerfelett sokan vannak, a kik ezt nem tehetik. Az ilyenekért fontos ez a hely. A szegény ember a gazdagoknak való tudományt nem szerezheti meg; sok oldalulag magát nem mivelheti ki; azt tanulja s igyekezik elsajátitani, a mire szüksége van; tehát e tekintetben divatot nem üzhet. Iskolánk tüzhelyénél is több szegény, mint gazdag kivánt eleitől fogva melegedni. Az itt lobogó tüz erejét óhajtotta ifj. Demeter János is növelni alapitványával.

Rendesen az innen kikerültek lesznek egyházunk szolgái, napszámosai, mig a másunnan valók legnagyobb része elvegyül a nagy világba. Igy volt ez régen s igy van jelenleg is. Midőn tehát felsőbb iskoláink fontosságát mérlegeljük, ezt nem szabad kihagynunk a számitásból. Egyházunk jövőjét illetőleg, ifj. Demeter Jánosnak mély és bölcs belátását hirdeti e helyre tett alapitványa.

Ő már rég hamvadozik a muzsnai temetőben, de emléke, neve él alapitványában. Elismerésünk jele ez ünnepély. Értékes reánk, utódainkra; nem parancsra rendezett, nem pénzen vett, de önkéntes s igy megtisztelő rá nézve. Egy valódi keresztényt, honfit megillető ünnepélyben részesül ma ifj. Demeter János halala után 45 esztendővel.

Mai időben koszorukat szoktak tenni s virágokat hinteni a nemesen, dicsőn élők koporsójára, sirdombjára. Mi ezt nem tesszük. Legyen ifj. Demeter János koszoruja ez ünnepélyünk s ezen koszo-

ruban egy szerény virágocska leirásom, a melyben őt és alapitványát tárgyalám.*)

3.

Zárszó.

Mondotta: *Kozma Ferencz* isk. felügyelő gondnok.

Mélyen tisztelt közönség! Miután türelmüket amugy is igénybe vettük, nem akarom u. n. zárbeszéddel tovább is fárasztani azt. Csupán egy pár szót engedjenek még befejezésül! Külső fény nélkül jelent meg tanintézetünk elöljárósága és ifjusága a kegyelet ez ünnepén, önök előtt: de bensőség teljes hálával szivében azok emléke és neve iránt, a kik áldozataikkal lehetővé tették, hogy e tanintézet felépüljön és fennálljon. Önök elkötelező barátságos részvéte ünnepünk diszének fokozására szolgált s még inkább megerősitett azon meggyőződésben, hogy ünnepeltjeink jótéteményei, a társadalom közös javának előmozditására szolgálnak. Önök a társadalom képviselői itten, a melynek rokonszenve nekünk becses, mert midőn a multakért ünnepelünk, gondolnunk kell a jövőre is. Mi ennek tudatával birunk s ezennel kifejezést adunk azon mély tiszteletünknek, a melylyel áldozatait oly sokszor megújitott társadalmunk iránt viseltetünk. Hozzád fordulok most intézetünk ifjusága. A te müveltségednek, jövő sorsodnak kedvező fejlődésére gondoltak jóltevőink, midőn alapitványaikat tették. Az élvezett anyagi és szellemi jótéteményt ti más módon vissza nem fizethetitek, mintha teljesedésre juttatjátok azon sok szép reményt, melyeket szülőitek, egyházatok és hazátok felőletek táplálnak. Oh szenteljétek gondtalan éveiteket e nemes kötelességnek, hogy elméteket felfegyverezve az ismeretek bőségével s sziveiteket gazdaggá téve a hála és kegyelet érzelmeivel s a vallásos és hazafiui erények drága kincseivel: meg-megujuló évötödös ünnepélyeken majdan soraitokból is mentől többetek nevét magasztalják a hálás utódok.

Mely óhajtással e hálaünnepélyt ezennel be is zárom.

---

*) Ifj. Demeter János gyermekkorát és kolozsvári tanulói életét illető adatokat t. Hadházi József és Benczédi Gergely urak szivességéből kaptam, a miért e helyen szives köszönetem nyilvánitom.

IMA

Gyöngyösi Istvánné, Csehi Ágnes koporsója mellett

Marosvásárhelyt, 1883. február 7-én, Vargyasra szállitása alkalmával.

Örökkévaló Isten, mennyei édes Atyánk! Mélyen megilletődve, s fájdalom terhe alatt roskadozva állunk e gyászos koporsó körül, melyben a páratlan hűségü élettárs, gyermekeit önfeláldozásig szerető édes anya, s jó keresztény nő hült tetemei feküsznek!

Az önfeláldozó szeretet vezérelte őt pár hét előtt, a távolból ide gyermekei és unokái körébe, hogy elhagyva kedves hajlékát, s a szeretett férjet, itt találja fel ismét otthonát gyermekei között, s öntse ki rájok keble érzelmeinek melegét, hogy boldogitva legyen boldog!

De alig küldéd az élet angyalát kedves ajándékával a családhoz, s alig engedéd az édes nagyanyai örömet élvezni a kis unokának hiveid közé való beavatása felett, kevés időre eljött a halál angyala is megvenni áldozatát, azon jó nagyanyában s édes anyában, a ki „örülni jött az örülőkkel“, s im e hajlékban, e szivekben a várt öröm és boldogság szomorusággá és gyászszá változott, megerősitvén azon tapasztalatunkban: hogy „sohase tudhatjuk, mire lépünk ki hajlékunkból“, s hogy „még a te angyalaidnak sem engedtél változhatatlan erősséget.“

Ugy van, örökkévaló Isten! megdöbbenve halljuk a mulandóság igéit, megdöbbenve látjuk magunk körül, hogy nincsen e földön senkinek és semminek változhatatlan erőssége, látjuk: hogy „megszárad a fű és annak virága elhull“; látjuk, hogy a kősziklák is elporlanak, erős várak s emlékoszlopok rombadőlnek, „rájok fuval az urnak szele, s kevés idő mulva helyök sem ismeri többé őket“, mi pedig halandó emberek „megemésztjük esztendeiket, mint a beszédet, s érezzük, fájdalmasan érezzük, hogy a legbiztosabb alapon és erkölcsi érzelmeinken nyugvó szülői, gyermekei és házastársi szent szövetségünk édes kötelékei is ki vannak téve a mulandóság hatalmának, midőn üt a megválás órája, a kérlelhetlen halál fülünkbe kiáltja: „por vagy és porrá kell lenned.“

De nem esünk kétségbe, nem vesztünk reményt még a „siralom völgyében s halál árnyékában is“, mert ott is érezzük, hogy a mi Istenünk szeretet, ő a mi mennyei atyánk, örök szeretet, s a szeretet lelkét lehellette a mi keblünkbe is, s a kik igaz szeretetben élnek, túlélik a halál óráját övéik és minden jók szivében, lelkében, itt e földön és az örökkévalóságban, mert „a szeretet erősebb a halálnál és soha el nem fogy“, szent hitünk pedig állitja: hogy „boldogok a halottak, a kik az Úrban halnak meg, mert megnyugosznak az ő fáradságaiktól, s cselekedeteiknek jutalma követi őket.

A halottak megnyugosznak cselekedeteiktől és fáradságaiktól! Igen, a mi idvezült halottunk is megnyugodott, nem cselekszik, nem fárad többé a szeretet munkáiban.

De nem, nem valának ezek fárasztók ő reá nézve, ő ezekben sohase fáradott meg, sőt méltán elmondhatá Jézussal: „az én terhem könynyü, az én igám gyönyörüséges.“

Testi épséggel, szivjósággal, lelki nemességgel lépve be a társadalomba, megszentelte annak minden átélt viszonyait. Boldog volt azon házassági szövetségben, a mely által egy az Úr szőlőjében munkáló, s mindvégig hiv élettárshoz köté sorsát. A világ szerint egyszerü és szerény állást becsültté, s tiszteltté segitette tenni férjének akkor, midőn az az által hirdetett keresztényi eszméket megvalósitotta családjában, s tágabb környezetében. Gondosság, takarékosság és munkásság által a keveset megsokasitotta, s a mellett, hogy javaiból a szükölködőken segitett, családjának illő kényelmet szerzett. Megérte azt az örömet, hogy nagy gonddal nevelt gyermekeit elhelyezve lássa és unokáitól nevét gyagyogni hallja.

Szivjósága meszsze vidéken ismeretes volt, nyájasan, kedvesen fogadta vendégeit, barátait, sorstársait, s ki egyszer társaságát élvezhette, nem feledte többé megnyerő modorát, kedvességét; rokoni szeretetének fogyhatatlan melegével ölelte közel s távol rokonait s többeket nevelt anyai gondos ápolással, erkölcsi és szellemi gyöngéd oktatással.

A vallásosság volt lényegének egyik legsajátabb alapvonása, s ezt fejezte ki ő az élet aprólékos viszonyaiban éppen ugy, mint az Úr házának buzgó látogatásában; nemcsak felhangzó fohász, de valóban életszükség kifejezése volt nála a zsoltáriró szava: „Uram szeretem a te házadban való lakást.“ — Bizony Urunk Istenünk! a szeretetnek ily szép és ékes jeleivel tündöklő 44 évet magában záró boldog házassági szövetség, 71 évre terjedő s igaz keresztényi szeretetben és vallásosságban elhunyt élet ellenmondhatlanul bizonyitja, hogy „a szeretet erősebb a halálnál és soha el nem fogy.“

Szeretet Istene! e hit békiti ki lelkünket, elhunyt szolgáló leányod, keresztény felebarátnénk elvesztése felett: ez ad erőt szivünknek a fájdalom sulyát hordozni, mert azok a könyek, melyek a hiv élettársért s a jó édes anyáért hullanak a gyászos koporsóra, az a részvét, mely az őszinte tisztelők részéről nyilatkozik a fájdalomba borult arczokon a végtisztesség megadásában, ez a részvét, ezek a könyek biztos jelei azon szeretetnek, mely a megboldogultnak szivét egész éltén át övéi, s minden jók iránt dobogtatá, s a mely jövőre is örök kötelékkel füzi öszsze a most elváltakat, s miként szeretet volt a multban a gyászba borult család boldogságának forrása, ugy az lesz jövőben is édes reményöknek szilárd alapja; s miként, végre, szeretetben imádott téged, mennyei legjobb Atyát, ugy hiszszük azt is, hogy őt a szerető lelkek örök boldogságából részesited dicső országodban!

Gyermeki bizalommal kérünk azért, végetlen szeretetü Atyánk, jelenjél meg vigasztaló szent lelkeddel a bánatos szivü kesergőknél,

a kiket a hiv élettárs, a jó édes anya és kedves rokon elvesztésében mérhetetlen veszteség ért! Értesd meg az élete felét elvesztett férjjel, hogy még a halálban sem fogy el az ők egymás iránti szeretetök, s őt ezután is boldogitod az együtt átélt kedves emlékek által. Harmatozz enyhületet lankadó életére azon szent igédből, a melylyel ő már anynyi bánatos és vérző szivet megvigasztalt és meggyógyitott!

Az idvezült önfeláldozó szeretetét ezután is lebegtesd szüntelen hálás gyermekei és unokái felett, hogy tanuljanak és lelkesüljenek a szerint élni és munkálni. — A szerető rokonok és ismerősök előtt tartsd emlékezetben az ő nemes lelkületét, szivjóságát és nyájas magaviseletét, hogy azok buzdittassanak igaz atyafiui szeretetre. Mindnyájunkat, pedig, kik őszinte részvéttel jöttünk megadni a végtisztességet, tanits bölcsen számlálni napjainkat, hogy jól töltött élet után, nyugodt legyen meghalásunk, s jövő életünk kedves emlékü szeretteink szivében, lelkében és boldog az idvesség örök honában! Amen.

Kelemen Albert,
marosvásárhelyi unit. pap és esperes.

AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ SZERTARTÁSI FORMULÁI.

„Nem minden, a ki azt mondja, Uram, Uram, menyen be a menyनyek országába, hanem az, a ki cselekszi az én mennyei atyám akaratát". Jézusnak eme figyelmeztetése jő önkénytelenül tollam alá, midőn az unitárius egyház szertartási formuláiról nehány észrevételt elmondandó vagyok. Ezzel összhangzásban az én erős meggyőződésem az, hogy az unitáriusok egyházát eddig sem a forma tartotta fenn s ezután sem az fogja fentartani. Bármit összefoglalhatunk szép szavakba, ha azoknak szellemét nem tudjuk belecsepegtetni a gondunkra bizottak szivébe.

Midőn azonban ezt előre bocsátom, egyszersmind hangsulyozni óhajtom, hogy én is szükségesnek tartom azt, hogy egyházunk szertartásaiban összhang legyen. Óhajtanám, hogy lelkészeink, vagy mások kitalálnák azt a legjobb formát, a melyen hiveink mindenike ugyanarról a magasztos lényegről szóló meggyőződését nyilvánitaná. Azonban ha ezt lehetségesnek gondolnám is a jelenre és a következő pár tiz évre, éppen nem tartanám annak az azután következőkre. A „Keresztény Magvető" mult számában közölt nézetét Gyöngyösi István urnak, tehát csak abban az értelemben pártolom, hogy az elavult formák helyett, a mai igényeknek megfelelőket kell előállitani.

Az „Úri imát" illetőleg abban a nézetben vagyok, hogy az sem nem unitárius, sem nem trinitárius egyház szertartási formula. A felett felekezeti szempontból, vagy közmegegyezéssel csak annyiban lehet itélni, a mennyiben az a kérdés forog fenn, hogy az isteni tiszteletnek e vagy ama részében használtassék-e, vagy nem. Ezentul teljesen a bibliai kritika dolga eldönteni, hogy azt milyen alakban irták és hogy kellene használni.

A bibliai kritika az Uri ima eredeti formájára vonatkozólag, nem éppen összhangzatosan nyilatkozik, és nem is nyilatkozhatik, mivel már a két synoptikus evangeliumban, (Máté VI, 9—13. és Luk. XI, 2—4.) nagyon lényeges eltérés van. A Máté-é sokkal hosszabb, mint a Lukácsé. Melyik felelt meg a Jézus imájának? Az első, mivel hosszabb, vagy az utolsó, mivel rövidebb? Sokan vannak, kik az elsőt tartják eredetibbnek, de kérdjük, hogy jogos alapon ragaszkodnak-e hozzá. Nem, mert a bibliai kritika általában nem tulajdonit nagyobb hitelességet a Máté evangeliumának, mint a többieknek, de nem főleg azért sem, mert ha ez ima Jézustól ered, a mi, hogy ugy van, mi kétségbe sem vonjuk, — akkor Jézus bizonynyal a lehető legrövidebb és legegyszerübb szavakban mondotta volt el részint azért, hogy egyszerü és kevés tanultságu követői könnyen megtarthassák, és részint azért, mert a pogány és fareziusi

sokbeszédüségnek határozottan ellensége volt, a mint kitetszik Máté VI. 7., Márk XII. 40., Luk. XX, 47., Máté XXIII. 14. (az utóbbi betoldás.)

De végül még azért is, mert a Lukács evangeliumának előadása szerint Jézusnak nem volt czélja formához kötni hiveit, a minthogy csak akkor tanitja meg őket imádkozni, a mikor arra felkérik. A Máté szerinti előadás és körülmény tehát kétessé válik részint azért, mert igen különös tendentiával vétetik elő, de részint azért is, mert egészen más alkalomból mint Lukácsnál; már pedig azt éppen nem tartjuk valószinünek, hogy Jézus mind a kettőre külön tanitotta volna meg őket.

De hadd lássuk a dolgot közelebbről. A Károli biblia szerint a Máté és Lukács evangeliumában csaknem egy az Uri ima. Leglényegesebb eltérés abban van, hogy Lukácsnál az ima záradéka, a doxologia, hiányzik. Csakhogy igy volna, hej de biz ez csak látszat, és merő csalódás, mert a Lukács szerinti ima hol egy, hol más czélból ki van toldva azért, hogy a másikat megközelitse. Ez állitásunkat igazolja már a Hieronimus (Jeromos) Uj testamentuma, melynek első részét 384-ben adta ki az ő szokott pontosságával és éles itéletével. Utána a tizenhetedik száz jeles kritikusán Millen elkezdve, Wettstein, Griesbach, Scholtz, Lachmann, Tregelles és Tischendorf ujabb felfedezésü kéziratokból és régi forditásokból kiindulva, ugyanarra a megállapodásra jöttek. Az uj angol biblia forditók vagy revisorok, kik különben elég conservativek voltak eljárásaikban, csaknem összhangzásban e kritikusokkal, sokkal rövidebb alakban adták ki, s magyar kritikusaink közül a néhai Simén Domokos és Nagy Ignácz (Jézus imája Theol. könyvtár V. köt.) hasonló rövidséggel forditották le. Ezek után jogosan vonhatjuk azt a következtetést, hogy a Lukács szerinti ima Máté-ból bővittetett ki.

De kérdhetné olvasónk, hogy éppen az a körülmény is, hogy a Lukácsét Mátéjéból egészitették ki nem arra mutat-e, hogy a Mátéé az eredeti? Ez még éppen nem, de az igenis lehetséges, hogy a Máté-ában is eredetileg csak anynyi volt meg, mint a Lukácséban, s abból aztán az első egyházakban használat alatt bővitették ki először Mátét és azután Mátéból a másolók és forditók Lukácsot is. E feltevésünket igazolja az a tény, hogy a mely részek Mátéban mint bővitések fordulnak elő, az Augustin nézete szerint sem változtatnak semmit az értelmen.

Az ima, Schenkel szerint, későbbi kibővitése egy régi eredeti alaknak. És ez elég természetes is, mivel az Uri imát nagyon korán kezdették használni az isteni tiszteletek tartásakor és bevonták liturgiájokba. E használat következtében toldatott hozzá: a mi, vagy miénk ἥμων; ki a mennyben ὁ εν τοῖς οὖρανοῖς, oly czélból, hogy ez által a πατερ szó megmagyaráztassék. A „mennyben“ fogalom szoros összeköttetésben látszik lenni a harmadik kérés második felével: „legyen meg akaratod, mint a mennyben, ugy a földön“, és bizonyos tekintetben ismétlés. „A mennyben“ szó egészen sajátságos szava Máténak, s szoros viszonyban áll a „Mennyország“ és „Isten orszá-

ga" fogalmakkal (Mát. 5.$_{,16\cdot45\cdot48}$. 6.$_{,1\cdot14\cdot26\cdot32}$. 7.$_{,11\cdot21}$. 10.$_{,32\cdot33}$. 12.$_{,50}$. 15.$_{,13\cdot16\cdot17}$. 18.$_{,10\cdot14\cdot19\cdot39}$. 23.$_{,9}$.) melyek mind Márknál, mind Lukácsnál csak egyszer fordulnak elő. Csupán kibővitésnek tekinthető: de szabadits meg a gonosztól; de a πονερός-t helytelenül veszik némelyek személynek, mert ha ez egyáltalában helyet foglal itt akkor „erkölcsi rosz" értelmében veendő v. ö. Róm. 12.$_{,9}$ (Meyer.)

Végül az imának utolsó része, az ugynevezett doxologia: „Mert tied az ország, a hatalom és a dicsőség mindörökké. Amen." nincsen semmi összeköttetésben a szöveg többi részével. A régi codexek közül csak R.-ben van meg, többiből hiányzik. Egyetlen kritikai szövegben sem fordul elő, avagy csak azzal a megjegyzéssel, hogy nem hiteles. Griesbach kihagyja, megjegyezvén, hogy most „mert tied az ország mindörökké Amen", majd „mert tied az atya, a fiu és a szentlélek országa, hatalma és dicsősége", majd pedig a fennebbi alakban szerepel, annyira, hogy minden más forrásra hivatkozás nélkül bátran kimondhatjuk, hogy ez teljességgel nem tartozik az Uri imához.

De hát mi marad meg végül is az egész szép imából? A fennebb elősorolt s még megbővithető okok alapján a következő:

Máténál 6 rész 9—13.	Lukács 11. rész. 2.
1) Atyánk,	Atya, szenteltessék meg neved;
2) Szenteltessék meg neved;	
3) Jőjjön el országod;	Jőjjön el országod;
4) Legyen meg akaratod mint menyben úgy a földön.	
5) Holnapra való kenyerünket add meg ma.	Nélkülözhetlen kenyerünket, add meg a napról-napra valót.
6) Engedd el a mi tartozásainkat, miképen mi is elengedtük a nekünk tartozóknak.	És bocsásd meg bűneinket, mert mi is megbocsátunk minden ellenünk vétőnek.
7) És ne vigy a kisértetbe.	És ne vigy minket a kisértetbe.

A mint e táblázatból kitetszik, a két röviditett alaknak 4-dik és 6-ik pontjai között lényeges eltérés van. A 4-ikre nézve fennebb már megjegyeztük, hogy az egészen az első evangelium irója sajátságos fogalomkörébe tartozik, most már azt is hozzá kell tennünk, hogy valószinünek látjuk, hogy az eredeti imában nem volt meg. E feltevésünket megerősitik Hanne (Bibel Lexikon), Schenkel (Charakterbild Jesu), Nagy I. (Jesus imája). A 6-ikra nézve azt tartjuk, hogy a Lukács szerinti a helyesebb, inkább megegyezik a Jézus szellemével. Az utolsó meg van mind a két irónál és mégis a szöveg összhangja azt kivánja, hogy igazat adjunk Nagy Ignácznak és azt mondják, hogy a 14-ik vers: mert ha megbocsátjátok az embereknek az ő vétkeiket, megbocsátja néktek is a ti mennyei atyátok — ez előtt állott, a 12 vershez tartozott, s ennek a kettő között nincsen helye.

Maga a conservativ Meyer is azt jegyzi meg, hogy a kezdő szó „γάρ weist zurück auf v. 12., dessen Sinn nun weiter erörtert wird." Élannyira, hogy még ez a vers is kihagyatva, a valószinüleg legrövidebb szöveget igy lehetne összeállitani:

Atya, szenteltessék meg neved;
Jőjjön el országod;
A holnapi kenyerünket add meg nekünk ma;
Bocsásd meg vétkeinket, mert mi is megbocsátottunk az ellenünk vétetteknek.

Egyszerüség és rövidség tekintetében már alig volna felülmulható ez ima! Az első kettő Isten dicsőitése és magasztalása, a második ellenben a mi kérésünk tőle. Atya, szent a te neved mi előttünk, kerüljük annak beszenynyezését, óvakodunk oknélküli emlegetésétől. Te szent vagy, legyen megszenteltetve még neved is általunk. A Jézus kijelentésének sarkpontja, az istenfiuságnak, az emberek tudatába való átültetése abban áll, hogy ő a zsidók Jahvehjét a fellegek mögül lehozta a földre és hatalmas ur helyett szerető atyává tette. Tanuljuk meg tehát kérni, hogy jőjjön el ez ország, hogy legyünk annak tagjai, s hogy érezzük annak idvezitő, megszentelő és boldogitó erejét. Ekkor aztán mindenek javunkra lesznek, ha kérjük Istentől. Ő megadja mindazt, a mi szükséges, de főleg a kenyeret, hogy táplálhassuk testünket. De ne merüljetek el a világi gyönyörökben, mert lám azok a léleknek megölői. Imádkozzatok mindennap, hogy Isten bocsássa meg, a mit vétettetek, és a mint ő könyörülő, ugy igyekezzetek azok lenni ti is. Ime, minden, a mi az égre és földre, a testre és a lélekre tartozik, minden összefoglalva egy nehány szóban. Kell-e ennél egyszerübb és szebb talisman egy életnek? A kritika vivmányai — nagyon röviden előadva — ezek.

De mit tegyünk akkor, mikor nem theologusokkal s annál kevésbbé kritikusokkal, midőn a szokás törvényével és egy egész könyvvel állunk szemben? Mit akkor, midőn oly téren járunk, a hol nem papoké a prédikálás és nem tanitóké a tanitás; a midőn a bölcsőből kivett gyermeket anyja ölén látjuk és azt halljuk, hogy már mondogat egy-egy szót a legszebb imából. Ne zavarjuk meg őket, mert köztük nem a szavak, hanem a hangok beszélnek. A gyenge ész egy esztendő alatt felét fogja megtanulni valószinüleg e rövid imának is, mig ellenben az érzékeny kebel tele fog telni az anyai szivnek soha el nem enyésző leheletével.

Az én véleményem az Uri imára nézve tehát az, hogy az egyházi szertartások alkalmával használtassék a Máté evangeliumának szövege szerint, kihagyatván belőle a szándékos és csak néhol használt betoldások, milyenek az u. n. doxologia és egyes oly szavak, melyeket részint a kiadók, részint a gyakorlat változtatott meg, vagy szőtt bele.

Mi atyánk, ki a mennyben vagy,
Szenteltessék meg neved;
Jőjjön el országod; legyen meg akaratod;
A mindennapi kenyerünket add meg ma,
És bocsásd meg a vétkeinket, mert mi is megbocsátottunk az ellenünk vétetteknek,*)
És ne vigy kisértetbe, hanem szabadits meg a gonosztól.

*) E két szót nemcsak azért tartom szükségesnek igy használni, mert a szöveg igy kivánja hanem azért is, mert a jelen, vagy jövő fogalma által a mi fogadásunk az Istenhez intézett kéréssel szemben feltételes lenne, a mi egészen helytelen.

Midőn a gyakorlatnak és közszokásnak hódolva, ennyiben a régi mellett óhajtok maradni, egyszersmind hangsúlyozom azt, a mit még más alkalommal is hangsúlyoztam, hogy a magyar közönségnek egy szép nyelvezetü és az eredetinek megfelelő bibliai forditást kell megteremteni a használatban levő és oly fülsértően rosz nyelvezetüek helyett. Ekkor aztán az Uri imát is visszaállithatjuk a maga eredetiségébe, de addig vajmi nehezen.

És most, hivatkozván amaz idézetre, melyet czikkem elejére irtam, az Uri ima használatára nézve azt mondom, hogy közös isteni tiszteleteinkben a lehető legritkábban kell használnunk, mert különben elveszti szépségét és hatását s olyanná fajúl, mint az „olvasó", vagy a „keresztvetés", melyeknek üdvszerző hatása attól függ, hogy ki hányszor forgatja vagy veti el, és nem attól, hogy kinek mennyire hatotta meg lelkét annak használása. Én teljesen elégségesnek tartom, hogy rendes isteni tisztelet alkalmával csak egyszer használjuk és pedig az isteni tisztelet végén, hogy ez legyen az egésznek bevégzője, koronája, mely esetben a zárima fölöslegessé válván, azt ki kellene hagyni, annyival is inkább, mert hisz azt is legtöbben ez imához hasonlóvá szokták tenni az által, hogy vagy a bibliából egy pár verset, vagy az énekes könyvből egy pár éneket mondanak el. Nagyobb ünnepek alkalmával kétszer, t. i. a beszéd után és az urvacsora osztási, esketési, papszentelési stb. agendák után volna használandó, mint a melyek az elsőtől rendesen különállók.

Ennyit ohajtottam ez alkalommal a magam részéről elmondani.

Boros György.

KELEMEN BENŐ.

1792, április 9. — 1883, junius 3.

Az unitárius egyház nagy jóltevője, Nagyernyei **Kelemen Benő**, egyháztanácsos, kolozsdobokaköri felügyelő-gondnoknak halálát jelzik e gyászsorok, a bensőleg átérzett igaz tisztelet és őszinte részvét halvány kifejezései.

Az utóbbi években Kelemen Benőnél nagyobb halottja nem volt az unitarius vallásközönségnek. Nemcsak szép férfi alakja s magas életkora, hanem esze, szive, jelleme és egész élete meszsze felülemelték a köznapiság alantos szinvonalán. Benne a régibb nemzedéknek egyik legtiszteletreméltóbb kimagasló alakját szemléltük mindig körünkben. Egyéniségének és kiváló érdemeinek értékét nagy mértékben növeli, ha tudjuk, hogy életpályája mily szerény kezdettel indult ki, s kitartó szorgalom, erély és becsületes munka által mily gazdag és fényes eredménynyel végződött.

Három drága kincsnek szentelte élete munkásságát: forrón szeretett családjának, hazájának és egyházának. És mindháromnak főleg az anyagi téren tett lényeges szolgálatokat. Amannak szép vagyont szerezve, számára tekintélyes anyagi jólétet biztositott. Emennek,

mint mintagazda, a br. Vesselényi-udvarban Zsibón közgazdasági viszonyai emelésére hatott a 30-as és 40-es években, a mikor Zsibó Erdélynek ugyszólva gazdasági iskolája volt, a honnan kikerült gyakornokokon kapva-kaptak a nagybirtokosok. Egyháza iránt Szent-István királynak attól a nagy elvétől vezéreltetve, hogy a tized az egyházé, több mint **20,000** frt alapitványnyal folyt be annak különösen nevelés ügyei javitására.

Bár élete — mondhatni — befejezett volt, szucsági birtokán nehány év óta a közélettől viszszavonulva a boldog öregkor aranynapjait élvén, mindazonáltal fájdalmasan esik tudnunk, hogy az életbölcseség, gyakorlati érzék, a családi patriarkalis erények és puritán jellem eme kiváló személyesitője, s az unitarius egyháznak időnkben eme legnagyobb jóltevője nincs többé.

Legyenek áldottak porai s maradandó emlékezete!

Péterfi Dénes.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Unitárius kis könyvtár. Szerk. Derzsi Károly, budapesti unitárius lelkész. VI. Tartalom: A négy vezető szózat. Hopps P. János után. Ára 5 kr.

A dogmai formák óriási tömkelegében eltévelyedett, az ige hirdetőinek ellentmondó szavai miatt, fogalmaiban megzavart ember mit tegyen, kihez és mihez forduljon? Elhagyja-e egyházát, melyet szeret, higyjen-e papjának, ki meggyőződésével ellenkezőt szól, vallja-e azt a hitet, a melyet elébe adnak, de a melyet nem hisz és végül forgassa-e tovább azt a könyvet, a mely ma éppen ellenkezőt tanit neki, mint tegnap tanitott? Sokan helyesebbnek látják, hogy mindezeket elhagyják és valami ujabban keressék azt az erős sziklát, a melyen megállhassanak. Mások ellenben tovább is a régiek mellett maradnak, azokat magokra nézve elégségesnek tartják. Egyik ut sem helyes. A ki biztos helyre akar jutni, az forduljon Istenhez, hallgassa meg, hogy mit szól ő lelkében és kövesse azt. — Isten sokféle nyelven szól az emberhez, de ezek közül legnevezetesebbek: 1.) Az ész. Ész által különböztetjük meg az igazat a hamistól. A kinek tudomása nincs, annak hite sem lehet, mert hit tárgya csak az lehet, a mi kiállotta az ész itéletét. A szentháromság tana tehát hihetetlen, mert ezt nem állja ki, mert az elgondolhatatlan, felfoghatatlan, csupán puszta szóhalmaz. Hihetetlen és nem megnyugtató sok más egyházi dogma is, mert nem egyeznek meg a józan észszel. 2.) A lelkiismeret, mely által megkülönböztetjük az igazat a hamistól, mely által meg kell vetnünk minden olyan tant, a mely az embert teljesen bünösnek, elkárhozottnak, a Jézus vérét pedig a mások büneért való áldozatnak tartják. 3.) A szeretet, mint olyan erő, mely a családi életet megszenteli, az egyházat felemeli, a munkát megnemesiti, a mely nem türi az önzést, megveti a kegyetlenséget és letörli a fájdalom könnyüit. — Mind e „szózatokat“ megszenteli az isteni helybenhagyó szózat. Azok tőle jőnek, s reá vezetnek és minthogy minden emberben külön-külön megvannak, mindnyájunkat Istennel egységbe vonnak. Az ész igazságra, a lelkiismeret jóra, a szeretet pedig Istenre vezérel. — Magasztos eszmék, a vallásos élet valódi elemei vannak feltárva e kis könyvben. A lélek épületére nagyobb hatással egyik sem lehetett ennél a megelőzők közül. Ajánljuk mindazoknak, a kik éhezik és szomjuhozzák a lélek táplálékait.

Szilágymegye földrajzának megirására s fali térképének elkészitésére, a szilágymegyei tanitótestület, támogatva a megye közönsége által, 150 frt pályadijat tüzött ki már korábban. A pályázat a mult évben lejárván, az eredmény kihirdetése május hó 5-én történt meg, nevezett tanitótestületnek Zilahon tartott rendkivüli közgyülésén. A beérkezett két pályamunka közül egyik gyengének, de a má-

sik kiváló becsünek, s igy jutalomra méltónak találtatott. A pályadijat nyert mű szerzője, mint az a jeligés levél felbontása után kitünt, Borbély Sámuel, zilahi állami tanitóképző tanár."

Örömmel jelezzük a jeles tanár, hitbeli afiának e kitünését, a tankönyv-irodalom terén, és a kivivott sikerért melegen üdvözöljük.

KÜLÖNFÉLÉK.

„**A vallási rationalismus az Egyesült-Államokban**" czimü kitünő dolgozatra, melylyel e füzetünket megnyitjuk, különösen felhivjuk olvasóink figyelmét. Az amerikai unitarismusról alaposabb tanulmány ily rövid és szabatos formában aligha jelent meg. S értékét emeli az a körülmény, hogy irója az unitariusok körén kivül álló egyéniség.

Kelemen Benő temetésén, mely f. évi jun. 5-én ment végbe Szucságban, nagyszámu közönség jelent meg. Szucságból és a szomszéd helységekből ott volt az értelmiség javarésze, Kolozsvárról az unitarius tanári kar teljes számban és az unitarius collegium ifjuságának egy nagy része és más tisztelői az elhunytnak. Koporsójára a család, a tanuló ifjuság s barátai és tisztelői koszorúkat tettek. Az egyházi szertartást, az ifj. dalkör éneke után, főt. Ferencz József püspök úr végezte egy remek mivü beszéddel, mely méltó tolmácsolása volt ugy az idvezült érdemeinek, mint a közönség fájdalmas részvétének. A megboldogult tetemeit szép érczkoporsóban tanulók vitték a családi sirkertbe végnyugalomra.

Püspöki vizsgálat. Főt. Ferencz József püspök úr a mult év őszén a torda-aranyosköri ekklésziáknak vizsgálatát, teendők halmaza miatt, nem fejezhetvén be, f. évi jun. 3-án ismét kiszállott a nevezett körbe Mózes András, kolozsvári lelkész kiséretében, a püspöki vizsgáló székhez csatlakozván köri jegyző Csegezi László, bágyoni lelkész is. A főt. püspök úr legelőször Komjátszeget szerencséltette főpásztori látogatásával, hol megillető ünnepélyességgel fogadták. De alig végezé be itt a vizsgálatot, Kelemen Benőnek hirtelen közbejött halála hazaszólitotta, miért is útját csak a következő vasárnap, jun. 10-én, folytathatá. Ez alkalommal, a mint tudósitanak, a még hátralevő Túr és Szind községeket látogatta meg. Túr-ban, hol már 40 év óta nem volt püspöki visitatio, határtalan örömmel üdvözölték. Egész az $^1/_2$ órányira eső „Hármas" helységig ment elébe Halmágyi Károly lelkészszel a túri értelmiség, felekezetkülönbség nélkül ; a falu határán diszkapu volt felállitva s mindkét helyen lelkes üdvözlő beszédek mondattak. Megérkezés után itt is, mint Komjátszegen, Mózes András lelkész tartott lelkesült előadással szép egyházi beszédet. A főtiszt. püspök ur ezután a „békesség" és „szeretet" apostoli szavaival üdvözlé az ekklézsiát, mély hatást téve a jelenvoltakra. A hivatalos munkát elvégezvén, a turiak vendégszeretetének élvezése után, nagyszámu kisérőktől követve, másnap Szind községbe ment, hol Szatmári Mózes lelkész és a hivek részéről hasonló ünnepélyes és lelkesült fogadtatásban részesült. Innen junius 12-én, a közvetlenül püspöki visitatio alatt levő Tordát is utjába ejtette a főt.

püspök ur. Tordán Albert János, lelkipásztor üdvözölte a szép számmal megjelent közönség harsány-éljenzései között. A főt. ur mintegy három napot szentelt ez eklézsiának, melyek alatt egyházunkkan e fontos helyet foglaló gyülekezet érdekében sok hasznos intézkedés tétetett. A püspök ur tiszteletére Szigethy Sándor polgármester, egyh. gondnok és Veress Dénes alispán vendégszerető házánál fényes ebédek voltak, füszerezve kedélyben és szellemben gazdag pohárköszöntőkkel. Székhelyére junius 16-án érkezett viszsza. E látogatással már két egyházkör vizsgálata fejeztetett be. Erőt és egészséget kivánunk, a többi egyházkörök látogatására is, mert magunk is ugy vagyunk meggyőződve, hogy a püspöki vizsgálatok a gyülekezeteknek nemcsak szellemi, hanem szervezeti életére is igen jelentékeny befolyást gyakorolnak.

Kőváry László, jeles történetirót, kolozsvári collegiumunk egyik felügyelő gondnokát a Magyar T. Akadémia idei közgyülésén nagy szótöbbséggel l. tagnak választotta meg. Hogy ha az akadémiai tagság nem a jövő előlegezése, hanem, a mint kellene, hogy minden esetben legyen, a felmutatott irodalmi munkásságnak, érdemnek kitüntető jutalma, Kőváry László, akadémiai taggá való választatását kiérdemelte oly mértékben, a hogy azt kevés iró érdemelheti ki. Már egy magában „Erdély történelme, (1859.)“ czimü jeles müve elég minősités lett volna a taggá választatásra, hátha még ehez hozzá veszszük, 1848—9-ről s a magyar családok viseletéről és szokásairól a nemzeti fejedelmek alatt s Erdély épitészeti emlékeiről irott, s több más munkáit, és a tisztult izlést és műformát, melylyel azok irva vannak, valóban a legnagyobb örömünknek kell hogy kifejezést adjunk, hogy a méltánylás irodalmi müködése iránt most az Akadémiában oly szép módon nyilvánult. És a midőn ezt teszszük, egyszersmind kivánjuk, hogy az Isten a magyar történelmi irodalomnak hasznára és mindnyájunk örömére sokáig éltesse!

Emlékünnepély. Főiskolánkban Kolozsvárt f. évi jun. 24-én, a Jóltevők emlékére lélekemelő ünnepély tartatott. A jóltevők arczképeivel és zöld koszorukkal diszesitett nagy termet a szépszámu közönség egészen megtöltötte. Az ünnepély az ifj. dalkör énekével vette kezdetét, mely után Kőváry László, isk. felügyelő gondnok mondott alkalmi megnyitó beszédet az ünnepély keletkezését, történetét és czélját fejtegetve. Erre Fazakas Lajos papnövendék emlékbeszédben szólott meghatóan az unitárius egyház és iskola nagy jóltevőiről. Az ünnepélynek középpontját Kovács János igazgató-tanárnak „Richmond Anna emlékezete“ czimü felolvasása tette. Felolvasó érdekesen tüntette föl e jeles amerikai nő szép jellemét, melynek vonásai: háziasság, finom, mivelt lelkület és maradandó emlékü tettekben nyilatkozó hitbuzgóság voltak. A közönség mindvégig figyelemmel hallgatta, és tetszéssel kisérte az érdekes felolvasást. Alkalmi költeményt szavalt Nagy Samu, VI. gymn. oszt. tanuló. Az ünnepélyt Kőváry László, isk. felügyelő gondnoknak rövid, de magas gondolatkörbe szállt beszéde zárta be, melyben a mult fényirásából igéretteljes jövőnek látta biztató világát.

Az erdélyi ev. ref. egyh. kerület idei közgyülését május hó 16—20 napjain tartotta meg Kolozsvárt. Egyéb tárgyak között hoszszas vitára adott alkalmat az országos segély-alap életbeléptetésének kér-

dése, s különösen az, hogy a segélyalapi pénzek beszedéseért a presbyterium, vagy a pap legyen-e felelős. Végül az a javaslat fogadtatott el, hogy a pénz beszedése a presbyterium kötelességévé tétessék s ezért a lelkész is felelős legyen. A közgyülésen intézkedés tétetett a zsinati törvények életbeléptésére is, a törvények egy kodifikáló bizottságnak adatván át, mely munkálatát a jövő évi közgyülésre lesz beterjesztendő. A közgyülésnek méltó záradéka volt az uj papok felszentelése, mely alkalommal Sándor János, miriszlói lelkész s nagyenyedi egyházmegyei főjegyző tartott egy tanultságra és szónoki erőre valló szép egyházi beszédet. Utánna Nagy Péter püspök hallatta az ő hatalmas szavát az ifju lelkészek kibocsátásánál.

A brit és külföldi unitarius társulat közgyülése az idén is fényesen sikerült. A tagok az ország különböző részeiből nagy számmal jelentek meg Londonban. Terünk szük volta nem engedi, hogy e közgyülésről részletesebb leirást adjunk. S igy csak azt emlitjük meg, hogy a legnagyobb érdeklődést az unitarismusnak a munkás osztályok közt terjesztése keltette, melyre a társulat, az eddigi sikertől bátoritva, határozottabb lépéseket fog tenni, hogy megmutassa, hogy az unitarismus nemcsak a miveltek nek, hanem a népnek is lehet vallása. A társulat évi bevétele tett 57,210 frtot; kiadása 55,740 frot.

Főiskolánkban az évi zárvizsgálatok jun. 18—27 napjain szép sikerrel folytak le. Örömmel győződtünk meg e vizsgálatokból is ifjaink komoly törekvéséről, melylyel feladatuknak megfelelni igyekeztek. S különösen ki kell emelnünk azt az általános sikert, melyet az angol nyelvtani pályázaton a pályázók felmutattak. Fölemlitjük még, hogy Mltsgs. Petrichevich Horváth Kálmán ur, áldozatkész isk. felügyelő-gondnok az idén is tekintélyes öszszeget (115 frtot) adott a tanulásban és magaviseletben kitünőbb ifjak jutalmazására, mely öszszeg, adó szándéka szerint, felekezetkülönbségre való tekintet nélkül osztatott ki az arra érdemes tanulók közt.

Gyászhirek. Kelemen Benő elhunytáról itt közöljük a gyászjelentéseket is, melyeket az Egyh. képv. Tanács és a család adtak ki: Az unitáriusok E. K. Tanácsa a vallásközönség nevében fájdalommal jelenti, hogy nagy-ernyei *Kelemen Benő* az E. K. Tanács tagja s a kolozs-dobokai egyházi kör gondnoka, a vallásközönség és tanintézetei áldozatkész pártolója és jóltevője a mai nap, élete 92. évében áldásos munkában gazdag életét bevégezte. Legyen áldott az ő emléke mi közöttünk! Kolozsvárt, Junius 3-án 1883. — Felső-Csernátoni Bod Katalin, özv. Kelemen Benőné a maga, leányai: Kelemen Polixena, özvegy Zathureczki Gedeonné s gyermekei: Albert, ennek neje és gyermekeik; Gizella, törvényszéki biró Örlei Béláné, férje és gyermekeik; Mária, honvéd főhadnagy Dindár Istvánné és férje, István; Kelemen Katalin. nyug, honvéd ezredes Szigethi Miklósné, férje s gyermekeik: Miklós és Izabella; továbbá Kelemen Elek az elhunyt testvérének gyermeke s ennek testvérei és családjaik, valamint a többi rokonok nevében a legmélyebb fájdalommal jelenti, hogy forrón szeretett férje, az illetők édes atyja, nagy- és dédatyja, ipja, nagybátyja és rokona Nagy-Ernyei *Kelemen Benő* folyó évi junius hó 3-án reggeli 7 órakor, életének 92-ik, boldog házasságuknak 55-ik évében végelgyengülésben megszünt élni. A mily ritka és

hosszu, ép oly szép és nemes élet roskadt a sirba az idvezült halálával. Csaknem egy évszázat látott ő feje felett elrepülni az élet és történet ezer változataival, mig önmaga mind halálig változatlan maradt vasszorgalmában, aranytiszta jellemében, háza és családja, hazája és egyháza, a közügy és szent érdekek, rokonai és barátai iránti szeretetében, azoknak érdekében kifejtett buzgalmában, munkásságában és áldozatkészségében. S ha a hosszu élet ékes korona, azt halandó méltóbban nem viselte, mint a tetteiben is halhatatlanná lett s méltóan meg nem gyászolható nemes halott. Béke porain! áldás emlékén! Az idvezültnek földi része f. évi junius hó 5-én d. u. 4 órakor fog szucsági birtokán a szokott egyházi szertartással saját családi sirkertjében örök nyugalomra elhelyeztetni. Szucságban, június 4-én 1883. — Veress György, hites ügyvéd, egyháztanácsos, folyó évi máj. 6-án élete 75-ik, boldog házassága 44-ik évében meghalt szivszélhüdés következtében Árkoson. Az elhunyt tekintélyes állást foglalt el abban a körben, a hol müködött s sirjába ismerősei mély részvéte kisérte. — Dr. Bartók Zsigmond ó-radnai orvos s egyh. tanácsos érzékeny veszteséget szenvedett fia Zoltán halálában, ki 23-ik évében sorvasztó betegségnek esett áldozatúl, magával vive anynyi szép reményt. — Zoltáni Zoltán Gábor, egyháztanácsos, ügyvéd, életének 77-ik, boldog házasságának 38-ik évében f. évi jun. 12-én jobblétre szenderült. Utóbbi időben szék városának volt köztiszteletben álló tiszti ügyésze s árvaszéki birája. Temetése Csomafáján nagy részvét közt ment végbe.

A szerkesztőség postája.

Schwartz Károly A. úrnak. Pozsony. A pártoló-dijt még az év elején pontosan vettük, s neve csakis vétségből maradt ki a közlöttek sorából. Fogadja szives üdvözletünk.

ARANYKÖNYV.

A Budapesten alapitandó unitárius rendes lelkészi állomásra, s állandó imaházra tett kegyes adományok:

XV. Közlemény.

N. Kővári László, m. akadémiai levelező tag-ur harmad izben 10 frt. Méltóságos özv. Gálfalvy Imréné Molnár Sándor ügyvéd ur által beküldött 50 frtot.

T. Bacho Viktor és neje Vittig Anna Szegeden, a 145. sz. gyüjtőivén, évenkint 1882-től fizetendőleg 20 forint.

T. Kővári Mihály ügyvéd ur Kolozsvártt, a 323. sz. gyüjtőiven 50 forint.

T. Ballók Károly kir. járásbiró urtól Csáki Gorbó, a 311. sz. iven 5 forint.

N. Fülöp Kálmán ur Vaja a 260. sz. gyüjtőiven 10 frt.

Kocs Dénes honvédfőhadnagy ur gyüjtése a 469. számu gyüjtőiven Pécsen: Kocs Dénes 2 frt 20 kr. Perczel Dezső alispán Szegszárd 1 frt, Pápé Gyula m. főjegyző 1 frt 20 kr. Dr. Sass István megyei főorvos, Rausz Béla szolgabiró, Albanics bácsi magánzó, Papp Lajos kir. főügyész, dr. Lang orvos, Tomba, dr. Duczmann ezredorvos, Németh János Szegszárd, szolgabiró; Gerenday Lajos tb. főjegyző, olvashatlan, Villinger Márton Bonyhád, olvashatlan, Rozinger Ignácz ügyvéd, egyenkint 1—1 forint. Taizs Mihály nyomdász 1 frt 50 kr. — Kammerer Ferencz 5 frt, Hölbling Viktor 5 frt, Weissmayer Lipót izraelita, Weisler Miksa izr., Reif Károly izr. egyenként 1—1 frt., Frankfurter Albert izra. 1 frt 20 kr, N. N. 20 kr. Deutsch Lajos izr. törzsőrmester 20 kr. N. N. 50 kr. Összesen 33 forint.

Verespataki unit. egyházból 5 frt. Orbók Mór igazg. tanár, Galgócz a 264. sz. gyüjtőiven 2 frt. Jakab Lajos szinigazgató 471. számu gyüjtőivhez 10 frt.

T. Pap Móses tanár ur Kolozsvártt a 396. számu gyüjtőiven 10 forint.

Özv. Árkosy Lajosné ő nagysága a 309. sz. gyüjtőiven: Özv. Árkosy Lajosné Gyergyai Borbára Kolozsvártt 10 frt., özvegy Fejér Mártonné, Gyergyai Róza Kolozsvártt 10 frt. Összesen 20 frt.

Özv. Sándor Istvánné ő nagysága 413. számu gyüjtőivén: Özvegy Sándor Istvánné, Gyergyai Klára Kolozsvártt 10 forint, Néhai Árkosy Lajosné, Gyergyai Zsuzsa emlékére özvegy Gyergyai Ferenczné, Bartha Zsuzsánna Kolozsvártt 10 frt, együtt 20 frt.

T. Simó Ferencz urtól Szilágy-Nagyfalu a 381. sz. gyűjtőiven 10 forint.

T. Boér Gergely tanár ur Kolozsvártt, a 406. sz. gyüjtőiven 3 forint.

T. Molnár Sándor ügyvéd ur Kolozsvártt másodizben 10 frt.

Méltóságos özv. Nagy Elekné sz. Gedő Teréziától Kolozsvártt, a 256. számu gyüjtő iven 50 frt.

Méltós. Petrichevich Horváth Kálmán ur, F.-Zsuk 189. számu gy.-iven 100 frt.

Nagys Gálfi Endre honvéd törzsorvos ur 318. sz. gy.-ivhez 25 frt.

Varga Lajosné szül. Rajka Róza ő nagysága Sáros patakról 5 frtot.

Nagyságos Dr. Székely Ferencz ur közvetitése folytán Tkts Plik Lajos kir. ügyész ur gyüjtése Kaposvárt a 38. számu gyüjtő-könyvecskére:

Városi jótékonyalap 5 frt, Matolcsi József 2 frt, ifj. Csorba Ede 1 frt 40 kr., Babochay Kálmán 1 frt 40 kr., Csépán Antal, Plik Lajos, Perczel Ákos, Varga Lőrincz, Bakonyi Ferencz, Dr. Andorka Elek, Dr. Németh Károly, Dr. Hodossy Lajos, Dr. Pfirterer Lajos, Rosenfeld Mór, Neuman Sándor, Grünhut Lajos, Német Ignácz, Svarcz Samu, Folly József, Fodor Géza, Babochay Zsigmond, Dr. Stein Mór, Kemény Alajos, Jakab István, Dr. Szigethy János, Bogyai Kálmánné egyenkint 1—1 forint; Nagy József 90 kr., Schäffer József, Bernáth Kálmán, Jakab József, Nagy Sándor, Maár Gyula, Szász Dénes, Bereczk Sándor, Marton Gyula, Strinavich Béla, Bereczk Sándor, Hekkinger István, Csonka Gyula, Matólcsi Sándor, Belovari

Lajos, Lajpczig Vincze, Melhárd Gyula, Madarasi Andor, Schäffer Alajos, Dr. Krames József, Poor Sándor, Polgár János, Kőnig József, Városi iroda, Rimánóczy Ferencz, Raab József, Vörös Vincze, Tarcsay Károly, Dr. Folly Hugó, Herman Manó, Istvánffy József, Kazay Miklós, N. N., Mike Károly, Török Zsigmond, Elenyi Károly, Gyarmathy József. Barakonyi Károly, Kardos Antal, Jalfovszky Lajos, egyenként 50—50 krajczárt, Pohl László 30 krajczár, Kölgyessy Antal 20 kr., Partay Tivadar, Deli Lajos és Kégl Nándor egyenkint 10—10 krajczár. Összesen 53 frt o. é.

Bogyai Kálmánné, szűl. Heufner Matild ő nagysága 69. számu könyvecskéjén: Bogyai Kálmánné 5 frt, Psik Lajos 50 kr. Összesen 5 frt 50 kr.

E közlemény összege 506 frt 50 kr. Ehez adva a 14. közlemény összegét 10,583 frt 87 krt, az alap teszen 11,090 frt 37 krt.

Budapest, junius 12-én, 1883.

Hajós János
egyh. gondnok.

Végh József
pénztárnok.

Köszönetnyilvánitás.

Tisztelt szerkesztőség! A mult évben nov. 2-án történt nagy tüzvész alkalmával 800 frtra becsült kárt szenvedett toroczkósztgyörgyi unitárius ekkla alólirt előljárósága a legmélyebb hálás köszönet kifejezését megtenni az ekkla és tanköteles gyermekek szülőinek nevében, mindazon testületek és egyes adakozók iránt, kik a kellő időben nemes adományaikkal közremüködtek arra nézve, hogy a tél küszöbén csaknem teljesen elhamvadt faépületü iskola ugy berendeztethetett, hogy abban a tanitás már ez iskolai évben 60, 70 tankötelessel folyamatban volt és a 72 éves öreg iskolatanitónak — ki egyéb kárai mellett összes gabonakészletét elvesztvén, a legszorosabb értelemben vett kenyértelen állapotra jutott volt — 53 frt segélypénzt ki lehetett szolgáltatni: kedves és mulaszthatatlan kötelességének tekinti. Sziveskedjék azért ezt a Magvető mult és ez évi füzeteinek Aranykönyvében emlitett nemes adakozóknak, odaértve a medeséri ekklát is, mely a Főt. püspök ur utján utólagosan 4 frtot küldött bé, becses tudomására hozni s egyszersmind Főt. Ferencz József püspök ur irányába is, ki szives volt az adakozást az egyh. körökhöz intézett felhivásával elősegiteni, hálás köszönetünket nyilvánitani. — Toroczkó-Szt-György, 1883. jun. 19-én. Alázatos szolgái: Létay Domokos, lelkész. Simon János, m. k. gondnok. Baló Sámuel s. k. isk. tanitó.
